

HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON

SKÁLDIN ÞRJÚ OG ÞJÓÐIN

1 Inngangur

HANDAN SÝNILEGRA textatengsla liggja hvörfin í skáldskapnum, en þau eru fólgin í gjörbreytingu gamals kvæðis í annað nýtt, gagnólíkt hinu eldra að merkingu og hlutverki svo að frumleikinn verði auðsær. Þannig er háttað kvæðunum Ísland eftir Eggert Ólafsson (1726–1768) (Eggert Ólafsson 1832: 8–29) og Íslands minni eftir Bjarna Thorarensen (1786–1841) (Bjarni Thorarensen I 1935:27–28). Í báðum kvæðunum yrkja þessir óhvikulu föðurlandsvinir og konungssinnar um móður Íslands, en í Íslands minni er hún reyndar aldrei nefnd svo, nema óbeint í vísuorðinu „mögum þín muntu kær“, heldur Fjallkonan. Saga hennar er heldur ekki rakin eins og raunir landsmóðurinnar í kvæði Eggerts, enda hefur Fjallkonan verið frjáls og upphafin frá ómunatíð, eins og fram kemur í ávarpinu „eldgama Ísafold“ og engum háð nema auðnunni einni, örlögunum sjálfum — fyrir aldurs sakir og virðuleika. Í kvæði Eggerts hrósar móðirin *örvasa* happi yfir því, að við sig „snauða gylvi gott / gjörði félagsbú“ (1832: 29). Þá en ekki fyrr losnar hún úr álögunum eins og í ævintýrunum vegna þess að „tiggí ... brennir hennar ham og saum“ (1832: 29). En megir Fjallkonunnar kveðja hana eins og drottningu með orðunum (Bjarni Thorarensen I 1935:28):

ágætust auðnan þér
upplyfti biðjum vér,
meðan að uppi er
öll heimsins tíð.

Hollt er að hafa í huga að á milli þessara merkilegu kvæða liggur örlagafljót frönsku byltingarinnar.

Hugmyndaauðgin brást Bjarna heldur ekki í kvæðinu Ísland, þar sem ættjarðarástín varð hlutkenndari og — sérkennilegri.

Þegar Baldvin Einarsson stofnaði samtök íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn að nafni *Bræðralag–Alþing* 2. mars 1831 varð Bjarni til þess einn hinna æðstu íslensku embættismanna — hann var þá meðdómandi í Landsyfirrét-

inum — að hvetja Baldvin til dáða. Í bréfi til hans bað Bjarni Guð að blessa Alþing hans, stjórnmalasamtök íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn og vildi Bjarni láta það verða vísi til endurlífgunar þingsins við Öxará (Nanna Ólafsdóttir 1961:28). Ásamt starfsbróður sínum, Ísleifi Einarssyni, tók Bjarni undir markvissar tillögur Baldvins um þátttöku Íslands í endurreisn stéttþinganna dönsku í bæklingi hans árið 1832 og lögðu til við dönsku stjórnina að endurreisa Alþingi við Öxará. Þetta varð til þess að treysta enn betur en áður tengsl þjóðfrelsisbaráttunnar við forna sögu þjóðarinnar sem átti um hana fornar heimildir á móðurmálinu, víðfrægar og virtar um langan aldur bæði innan lands og utan.

Bjarni Thorarensen átti það sammerkt þeim Jónasi Hallgrímssyni (1807–1845) og Grími Thomsen (1820–1896) að gera sér fulla grein fyrir því að hjá ljóðelskri þjóð en bókasnauðri ætti hið bundna mál greiðustu leið um landið inn í hjörtu hennar til sóknar og varnar í stormum nýrra tíma. Þeim þremmenningunum var hins vegar mikill vandi á höndum vegna sterkrar stöðu rímnakveðskaparins í heimilismenningunni, hryggjarstykkinu í menningu þjóðarinnar.

Í þessari grein verður nokkuð rakið hvernig þeir brugðust við þessu beint og óbeint að efni og formi og einkanlega reynt að benda á í hvaða mæli þeir treystu á munnmæli í bundnu máli og óbundnu í skáldskap sínum. Áður hef ég (1982:162–182) ritað nokkuð um það hvernig Grímur Thomsen orti um það efni og ennfremur fjallað stuttlega um Fjallkonuna í kvæðum Bjarna Thorarensens, Jónasar Hallgrímssonar og Matthíasar Jochumssonar (1994: 327–354). Vil ég einnig benda á grein Þórunnar Valdimarsdóttur (1990:288–294) um fjallkonuna í íslenskri menningarsögu sem tákn lands og þjóðar þar sem einnig er bent á erlendar hliðstæður. Hugmyndir þremmenninganna um skáldskap voru mjög mótaðar af rómantísku bókmenntastefnunni sem var á yngri árum Bjarna Thorarensens rísandi stefna, bæði í Danmörku þar sem Íslendingar voru vel kunnugir frá fornu fari eða þekktu vel til eins og í Þýskalandi. En rómantíska stefnan gekk misjafnlega snemma í garð eftir þjóðum og stóð hún enn með blóma hérlandis þegar hún var orðin víkjandi í sumum öðrum löndum Evrópu. Jafnvel eftir að Verðandimennirnir tóku að flytja boðskap raunsæisstefnunnar upp úr 1882 átti rómantíska stefnan enn nokkurt griðland um hríf einkum í ljóðlist og leikskáldskap.

Hér verður einnig fjallað um hina rómantísku endurfæðingu íslenskrar ljóðlistar, bæði í tengslum við innlenda skáldskaparhefð og samtímastrauma í erlendum skáldskap. Auk beinna kynna af dönskum, norskum, sænskum og þýskum bókmenntum, höfðu Íslendingar nokkurt veður af frönskum bók-

menntum, einkanlega þegar leið á öldina. Skipti þar miklu máli rit Gríms Thomsens, *Om den nyfranske Poesi*, sem kom út árið 1843 í Kaupmannahöfn, en þangað gátu Íslendingar einnig sótt sér almenna þekkingu á eðli og hlutverki rómantísku stefnunnar.

2 Skáldsnillingar

2.1 Snillingar

Í andríkri grein um Bjarna Thorarensen í danska ársritinu *Gæa* kemst Grímur Thomsen (1845b:196–197) þannig að orði m.a.:

Som Digter hører han til de energiske Lyrikere, hvis glimrende Phantasie og Følelsesinderlighed stundom løber af med Smag og Forstand, han er en af de poetiske Kæmper, hvem det ikke kan nytte en smaalig Æsthetik Noget at foreskrive Regler, thi de hugge igjennem alle Parader, og gjøre med Geniets Urkraft selv Uregelmæssigheder til Skjønhed og Originalitet, saa at det, som hos middelmaadige Poeter vilde vække Misbehag, hos hine komme tilsyne som end større Tegn paa Begeistringens Flugt, paa Aandens Ligegyldighed for det Ydre, der i Inspirationens Fylde ikke giver sig Tid til at belægge sine Ord.¹

Í þessari grein hefur Grímur rakið nokkur grundvallarhugtök rómantísku stefnunnar af þeirri gildu ástæðu að það hafði komið í hlut Bjarna Thorarensens að vera brautryðjandi hennar í íslenskum bókmenntum. En sjálfur kjarni þessarar víðfeðmu stefnu er hugtakið *geni*, afburðamaður eða snillingur, enda átti bókmenntaverkið upphaf sitt í sköpunargáfu *snillingsins* samkvæmt hinum eldri kenningasmiðum hennar, eða eins og Ernst Behler (1992:16) segir:

Die romantische Revolution führte zu einer völlig neuen Konzeption des literarischen Werkes. Dieses nicht mehr in Beziehung auf eine vorgegebene Wirklichkeit sondern als eine Gegebenheit gesehen, die in einem schöpferischen Prinzip menschlichen Geistes seinen Ursprung hat, der Einbildungskraft, der Kraft des Genies, die eigene Werke hervorzubringen vermag.

¹ Sbr. Staël-Holstein (1959:189–190): „Si l'on demande ce qui vaut mieux d'un ouvrage avec de grands défauts et de grandes beautés, ou d'un ouvrage médiocre et correct, je répondrai, sans hésiter, qu'il faut préférer l'ouvrage où il existe, ne fût-ce qu'un seul trait de génie.“

Í æskuverkinu *Om den nyfranske Poesi* fæst Grímur Thomsen við hugtakið *geni* ‘snillingur’ með ýmsum hætti, skiljanlega einkum í merkingunni ýmiss konar skáldsnillingar. Franska skáldkonan George Sand sem hefur vald á „en ægte genial poetisk Form“ (1843:70–71) er „Geni“. En svo eru aðrir sem fá heitið „Nationalgeni“. Næst liggur að ætla að Grímur hafi sjálfur myndað þetta orð með hliðsjón af hugtakinu þjóðskáld, sem þekkt hafði verið í merkingunni ‘mikið skáld, höfuðskáld’ allt frá því á 17. öld (sbr. Hannes Pétursson 1979:7 og Jakob Benediktsson 1983:310). Má geta þess að hann kallar Schiller „Nationalgeni“ nokkru síðar í þessari grein, en „þjóðskáldið þýzka“ í *Nýjum félagsritum* tveimur árum síðar (1845c:96). En sama ár og Grímur er að semja *Om den nyfranske Poesi* yrkir Jónas Hallgrímsson erfiðljóð eftir Bjarna Thorarensen nýlátinn (Jónas Hallgrímsson I 1989:134–135) en hann lést 25. ágúst 1841. Í næstsíðasta erindinu ávarpar hann skáldbróður sinn nýlátinn sem

þrekmennið glaða
og þjóðskáldið góða

og útgefendur ritsafns Jónasar telja að líkindum hafi Jónas lesið kvæðið upp við jarðarför Bjarna 4. september (sjá Jónas Hallgrímsson IV 1989:159). En hvort sem kvæðið hefur orðið þekkt þá um haustið eða ekki, má ætla að það hafi orðið kunnugt Grími áður en það er prentað í fyrsta sinn í *Fjölni* 1843.

Hugtakið „Nationalgeni“ stendur hjá Grími í sambandi við hugtakið „Nationalpoesi“ sem hann hefur myndað í samræmi við „Nationallitteratur“ sem kemur fyrir fyrir. En hlutverk skáldsnillinganna virðist skarast, hvort sem þeir voru þjóðlegir eða ekki, eins og fram kemur í eftirfarandi texta (1843: 4–5):

Geniet (det poetiske i dette Tilfælde), hvem det af Forsynet er beskaaret, at samle Folkelivets adspredte Straaler i sin Aand, som i et Brændeglas og dermed opflamme Nationerne og antænde deres Hjerter, skaber denne Nationalpoesi, der er Moderen til den poetiske Sands; thi da kommer Folket til Bevidsthed om de aandelige Skatte, som have skjult sig og slumret ufrugtbare i deres egen Fortids og Nutids Skjød, og lærer da først at vurdere dem, naar det ser dem iklædte Digtningens Herlighed.

Hér er „Forsyn“ heiti á æðstu máttarvöldum, þ.e.a.s. Guði sjálfum, svo að Grími hafa verið fullljós hin ævafornu tengsl skáldsnillinganna allra, hverju nafni sem hann nefnir, við yfirnáttúruleg öfl. Í forngrískum heimildum, m.a.

Hómerskviðum, hefur Grímur fræðst um það að sönggyðjurnar sem voru oft í samfylgd með Appolló, guði skáldskapar og spásagna, hafi veitt söngmönnum, þ.e. skáldum sönglistargáfu og blásið andagift og yrkisefnum þeim í brjóst; kemur þetta heim við fornar íslenskar heimildir. Í íslenskum dróttkvæðum eru nokkrum sinnum notaðar kenningar sem víkja að gerð skáldamjaðarins (Kreutzer 1974:112) og hvernig Óðinn sótti hann til Suttungs handa goðum og mönnum (Snorri Sturluson 1931:84–85); er vísa í Háva-málum um þá ferð (Eddadigte 1955:29–30). Um þetta efni má enn fræðast í greinum eftir Robertu Frank (1983) og Sverri Tómasson (1996).

Hins vegar er ekki ljóst hvers vegna Grímur fullyrðir (1843:4) að smekkurinn fyrir skáldskap hafi ekki verið vaknaður hjá þjóðinni áður en Richelieu kardináli varð forsætisráðherra Frakklands. Menn hafi þá að minnsta kosti verið byrjaðir að nota eigin tungu í skáldskap og leita neista andans í nútímanum þó að þeir hafi enn haldið sig fjarri lífi alþýðunnar og skoðunum hennar; hafi smekkurinn svo, eins og sagan sanni, náð sér á strik í kjölfar „den første egentlige Nationalpoesi“ sem ekki var orðin til þá; virðist Grímur vera að gefa í skyn með þessu skilyrta orðasambandi að þjóðlegur skáldskapur hafi eiginlega fyrst orðið til sem forboði rómantísku stefnunnar þó að ort hafi verið af snilld fyrrum. Rökstyður Grímur þessa skoðun mjög greinilega í framhaldinu (1843:5):

Som saadanne Nationalgenier kunne anføres: hos Engellænderne *Shakspear* ... i Italien først og fremmest *Dante*, dernæst *Tasso* og *Ariosto* ... hos Spanierne *Cervantes*, *Calderon* og *Lopé*; i Portugal *Camoens*; hos Tydskerne *Goethe* og *Schiller* o.a.fl.; hos os *Holberg* og *Oehlenschläger* ... i Frankrig endelig *Corneille*, *Racine* og *Moliere*.

Penelope Murray (1989:9) bendir á tvær fornar hugmyndir um skáldlega sköpunargáfu sem

played a vital part in the development of the notion of genius in later ages. One is divine inspiration, that is the belief which attributes the apparently inexplicable element in the poetic creation to the temporary influence of an external force; the other is the notion that the poet himself has innate talent or natural ability which is in some sense 'given', and cannot be acquired through learning.

Murray (1989:9) tekur einnig fram að Grikkir hafi fyrst mótað þessar hugmyndir og þær varðveist í ýmsu formi æ síðan

for some kind of 'given' factor in poetic composition has rarely been denied, even in periods when the emphasis of critical theory has been on rules and technique, and the dominant image, that of the poet as craftsman.

Greinilega hefur þróun snillingshugtaksins, grundvallarhugtaks rómantísku stefunnar, haldist í hendur við mat á William Shakespeare. En í greinasafninu *Genius* vitnar enski bókmenntafræðingurinn Jonathan Bate (1989:91) í *Essay on Original Genius* (1767) eftir William Duff:

Duff also sees the plastic, associating imagination as the essential prerequisite of genius ... and gives Shakespeare supreme position ...

Með þessu hnykkir hann á hástemmdum snilliyrðum landa síns, enska skáldsins Edward Youngs í *Conjectures on Original Composition* (1759) um helstu einkenni skáldsnillinganna:

Learning we thank, Genius we revere; That gives us pleasure, This gives us rapture; That informs, This inspires; and is itself inspired.

Young tekur enn sterkara til orða: „*Shakespeare mingled no water with his wine, lower'd his genius by no vapid imitation*“ (sjá Bate 1989:88–89).

Á sínum tíma varð rit Youngs höfuðrit um frumleika snilligáfunnar. Þýska þýðingin sem út kom í Hamborg 1760 gat ekki birst á heppilegri tíma. Árið áður hafði Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), ötull brautryðjandi þýskra þjóðarbókmennta bæði sem áhrifamikill bókmenntafræðingur og mikilvirkt skáld, fordæmt harmleikina sem frönsku leikskáldin Pierre Corneille (1606–1686) og Jean Racine (1639–1699) höfðu samið samkvæmt kenningu nýklassísismans um eininguna þríeinu, einingu atburðarásar, tíma og staðar, og studdist við klassíska skáldskaparfræði Aristótelesar (sjá Pascal 1937:5). Eftir þetta tók áhugi á verkum hins enska skáldjöfurs að breiðast út og áhrif þeirra fóru sívaxandi. Í þeim gat Johann Gottfried Herder (1744–1803), einn helsti forvígismaður þýskra þjóðlegra bókmennta á síðari hluta 18. aldar, sýnt lítiltrúuðum löndum sínum sannfærandi dæmi um það hvernig semja mætti skáldverk sem bæði væru mikilúðleg og töfrandi, með því að virða að vettugi reglur hins ríkjandi franska klassísisma í leikritasamningu. Dýrkunin á Shakespeare náði ekki einungis til fagurfræðinnar í verkum skáldsins heldur varð hún kveikjan að menningarbyltingunni margslungnu sem kennd hefur verið við Sturm und Drang. Þar gerði hópur atvinnumenntamanna upp-reisn gegn hvers kyns takmörkunum hvort sem þær væru þjóðfélagslegar eða

tilfinningalegar (sjá Furst 1969:32–33). Yfir þessum forboða rómantísku stefnunnar gnæfði Shakespeare sem keppti við Prómeþeif (Mayer 1962:390). En þar var ekki við mann að eiga heldur einn hinna hamrömmu Títana sem vildi ekki una því að Seifur tæki eldinn frá mönnunum og beitir enn vélum og nær aftur eldinum leynilega á Ólympstindi, felur hann innan í reyrlegg og færir hann mönnunum (Stoll 1871:23). Í þessari samlíkingu og leiðrétta kvæðinu Prómeþeifi gerir Goethe grein fyrir óheftri einstaklingshyggju sem ekkert sé ókleift, og er því ekki að undra að Sturm und Drang tímabilið hefur einnig verið kallað „Geniezeit“.

Í formálanum að síðari hluta *Volkslieder* (1779:31) kallar J.G. Herder Ariosto stórmeistara m.a., en kemst um leið svo að orði að Dante sé sannarlega *grössester Volksdichter* Ítala og verði það ævinlega. Parna kemur *Volksdichter* fram í merkingunni þjóðskáld, en skilgreining Herders á hugtakinu er ekki sem nákvæmust; svo virðist sem hann viðurkenni ekki þeirra á meðal Minnesinger, hin frægu þýsku hirðskáld á 12.–14. öld, og bendi réttilega á það að álitamál sé hvort þeir hafi sungið ljóð sín fyrir alþýðuna (II 1779: 19–20). Enn ákveðnari var afstaða Herders til sönglistar og skáldskapar borgarskrílsins, sem hann viðurkenndi ekki sem hluta þjóðarinnar (II 1779: 31).² Í *Volkslieder* eru að auki ljóð nafngreindra skálda, m.a. eftir Shakespeare (I 1778:144–145, 146–151) og Goethe (II 1779:2–3), og kemur þar fram sá skilningur Herders að þjóðkvæði gengju ekki eingöngu í munn-mælum þar sem ákvarða mætti sögulega lagskiptingu, heldur skildi hann þau sem ótímabundinn, starfrænan kraft sem ryður sér til rúms í öllum sonnum skáldskap, eða eins og Hermann Bausinger (1968:13) orðar það:

Volksdichtung war und blieb eben nicht nur die mündliche Überlieferung, deren historische Schichten, man hätte bestimmen können, sondern sie war für ihn ein zeitloses Agens, das alle wahre Poesie durchdringt.

Eins og sjá má nær hugtakið þjóðkvæði í ritum Herders bæði yfir kvæði sem þjóðin, þ.e.a.s. þjóðarandinn, hafði skapað og kvæði sem nafngreind skáld höfðu ort í anda þjóðarinnar.

2.2 *Schlegelbræður og rómantíska stefnan — þjóðlegir skáldsnillingar*

Í tímaritinu *Athenäum*, „fæðingarvottorði rómantísku stefnunnar“, sem þýsku bókmenntafræðingarnir Friedrich (1772–1829) og August Wilhelm Schlegel

² „Volk heisst nicht der Pöbel auf der Gassen, der singt und dichtet niemals.“

(1767–1845) stofnuðu og gáfu út á árunum 1798–1800 eru Dante, Shakespeare og Goethe nefndir saman í 247. Brotinu í *Fragmente*, miklum báلكi hugmynda um bókmenntir og heimspeki í mjög knöppu formi. Þar eru þremmenningarnir fyrrnefndu kallaðir hinn mikli þríhljómur nútímaskáldskapar, og hann sé „der innerste und allerheiligste Kreis unter allen engern und weitem Sphären der kritischen Auswahl der Klassiker der neuern Dichtkunst“ (Heinrich 1984:101).

Schlegelbræðurnir lögðu grunninn að rómantísku stefnunni í Þýskalandi, einkum voru áhrif þeirra mikil á hinu fyrra tímabili hennar, sem kennt er við borgina Jena. Báðir voru miklir fræðimenn á forngrískar og rómverskar bókmenntir og gerðust brautryðjendur í rannsóknnum á miðalda- og endurreisnarbókmenntum ýmissa Evrópuþjóða, og einnig rituðu þeir um nýklassískar bókmenntir. Hlutverk þeirra bræðra var að ýmsu leyti sambærilegt, þegar á heildina er litið, en Friedrich var frumlegri og áhrifaríkari á sviði túlkunarfræðinnar og varð yfirleitt fyrri til að setja fram kenningar sínar en August Wilhelm.

Friedrich Schlegel studdist við það dómsorð Herders að meta skyldi hvert listaverk sem einstakt, sögulegt fyrirbrigði í nánnum tengslum við umhverfi sitt, og það varð forsenda Schlegels fyrir gagnrýnu úrvali sígildra höfunda (Eichner 1961:xlii), reist á ítarlegri greiningu einstakra verka, en hana hafði Herder vanrækt að miklu leyti (Eichner 1961:xl); voru þeir höfundar metnir sígildir sem töldust dæmigerðir fyrir ákveðið menntunarstig og höfðu orðið áhrifamiklir í andlegu lífi (Eichner 1961:xlii). „Die Wissenschaft der Kunst ist ihre Geschichte“ voru einkunnarorð Friedrichs Schlegels (Heinrich 1984:101) að þessu sögulega fagurfræðilega úrvali — og með því var staðlaðri skáldskaparfræði hafnað sem gildismati í bókmenntum, og jafnframt varð það snar þáttur í þjóðlega skáldsnillingatalinu og bókmenntasögulegri aðferðafræði (Heinrich 1984:101). Það tók svo smám saman á sig heildarmynd í fyrirlestrum og ritverkum Schlegelbræðranna, m.a. *Gespräch über die Poesie* eftir Friedrich Schlegel sem birtist í *Athenäum* árið 1800 (sjá Heinrich 1984:269–327). Flest bendir til þess að Grímur hafi stuðst við *Geschichte der alten und neuen Literatur*, fyrirlestra sem Friedrich Schlegel flutti árið 1812 og gefnir voru út í Vínarborg árið 1815 og þýddir á ensku sama ár. Grímur getur einnig hafa þekkt fyrirlestrana, *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, sem August Wilhelm flutti í Vínarborg á árunum 1808–1809 og gefnir voru út í fyrsta sinn 1809–1811; voru þeir þýddir á frönsku, ensku og ítölsku og bárust víða um Evrópu, einna fyrst til Norðurlanda. Að efni til eru þeir skyldir fyrirlestrum *Vorlesungen über schöne Literatur und Kunst*,

sem August Wilhelm hafði flutt í Berlín á árunum 1801–1804, en voru ekki birtir fyrr en 1884; hefur Grímur því ekki getað þekkt þá nema óbeint þegar hann var að semja *Om den nyfranske Poesi*.

Af skáldatalinu má sjá hvernig þeir Schlegelbræður þræða í höfuðdráttum vatnaskil nýklassísisma og rómantíkur með því að rekja skyldleika hennar við bókmenntir miðaldanna, en þó einkum endurreisnartímabilsins. Varla er ofmælt að þar skiptu verk Williams Shakespeares (1564–1616) meginmáli, enda þáttur þeirra í endurreisn þýskra bókmennta seinast á 18. öld og í upphafi hinnar 19. ótvíræður; máttu þeir Schlegelbræður gerst um það vita því að August Wilhelm hafði sjálfur þýtt sextán leikrit skáldjöfursins mikla. Í hinu fræga broti nr. 247 í *Fragmente* hafði Friedrich Schlegel komist svo að orði að „Shakespeares Universalität ist wie der Mittelpunkt der romantischen Kunst“ (Heinrich 1984:101) eða upphaf, hátindur og endir endurreisnartímabilsins (Behler 1992:30).

Þegar skáldatalið er athugað nánar sést fljótlega ákveðinn skyldleiki þeirra sem þar eru. Friedrich Schlegel kemst svo að orði (II 1815:140) að þjóðleg leiklist og þjóðkvæði hafi í mörgu mótað ytra form verka Shakespeares og leggur áherslu á tilfinningar hans í garð þjóðar sinnar, en úr hreinskilnum aldafarslýsingum hafi hann dregið saman frækilega hetjuöld þjóðarinnar í styrjöldunum gegn Frökkum í röð dramatískra málverka sem nálgist sagnakvæði vegna þess frægðar- og þjóðaranda sem í þeim sé ríkjandi.

Grímur kemst svo að orði (1843:5):

Shakspear, som ikke alene levede sig ind i den engelske, men ogsaa hele den nordiske For- og Nutid, og koncentrerede den i sine dramatiske Kjerner ...

en „öll hin norræna for- og nútíð“ getur varla átt við annað en leikritið Hamlet; heimildirnar að því hafa, m.a., verið raktar til þriðju og fjórðu bókar Danasögu Saxa hins málspaka og nokkuð finnst einnig um Hamlet eða Am-lóða í fornum íslenskum heimildum (sjá Gollancz 1898, Hermann Pálsson 1952 og Bjarni Einarsson 1955:cxxviii–cxxxix).

A.W. Schlegel komst að þeirri niðurstöðu (II 1966:108) að fram að þeim tíma hafi Englendingar og Spánverjar einir hinna yngri þjóða Evrópu eignast fullkomlega frumlegt, þjóðlegt leikhús sem hafi dafnað í sinni eigin mynd. En það var að sjálfsögðu meginkjarni þjóðlegra verka Shakespeares sem August Wilhelm hafði í huga þegar hann benti á einstakan frumleika ensku leikhúshefðarinnar á endurreisnartímabilinu; fullkomnustu leikritahöfundar þessara þjóða séu þeir Shakespeare, stolt þjóðar sinnar, og Calderón de la Barca (1600

–1681) og leikhúsin eigi sameiginlegan hinn rómantíska skáldskaparanda, sem þau tjái í leiklistinni (II 1966:109–117). En Grímur nefnir ekki Calderón fyrstan heldur síðastan og Cervantes (1547–1616) og Lopé de Vega (1562–1635) á undan svo að rétttri tímaröð sé haldið. Hann fer þar að dæmi A.W. Schlegels sem bendir á að hver þeirra þremenninganna sé fulltrúi ákveðins tímabils í þróun spænskrar leiklistar. Um hana séu auk þess elstu heimildirnar í ritum eftir Cervantes, aðallega *Don Quixote*; hafi þessi frægi höfundur verið að vissu leyti brautryðjandi spánskrar leikritunar. Annars hefði frásagnarhneigðin orðið yfirsterkari í skáldskap Cervantes (II 1966:255) og af þeim sökum bæri þar hæst hið sígilda verk *Don Quixote*, frægasta verk spánskra bókmennta. Friedrich Schlegel telur það

unter allen Werken des Witzes das reichste, an Erfindung und Geist sondern auch als ein lebendiges und ganz episches Gemälde des spanischen Lebens und eigenthümlichen Charakters

og þrungið spönskum anda (II 1815:108–109).

Lopé de Vega samdi ótrúlegan fjölda leikrita, sem náðu geysilegum vinsældum. Efni þeirra sótti skáldið í þjóðlífið að fornu og nýju og sum leikritanna, einkum hin sögulegu þar sem stuðst er í meginatriðum við forn sagnakvæði og sagnir, bera greinilegan svip af vissri hrjúfri framsetningu sem ljær þeim ákveðið yfirbragð og virðast hafa verið felld að viðfangsefninu af ásetningi; önnur sem lýsa samtímasiðum hafa vissulega á sér mjög fagaðan samkvæmisbrag (Schlegel II 1966:256–257).

Don Pedro Calderón de la Barca samdi leikrit upp úr atburðum í Heilagri ritningu og helgisögum; önnur eru sögulegs eða goðsögulegs efnis eða þá hugarfóstur hans sjálfs. August Wilhelm Schlegel taldi gamanleikrit, sem kennd eru við hatt og rýting, ná hæst og að lífið í þeim og sálin séu heiður, ástir og afbrýði. Samt verði því varla neitað að mannlýsingar bera uppi mörg leikrit Calderóns en ekki bragðavefur (Schlegel II 1966:256–265).

Allir gátu þeir þremenningarnir stuðst að nokkru við eigin reynslu enda verið hermenn einhvern hluta ævinnar og Calderón gekk í þjónustu kirkjunnar að herþjónustu lokinni. Í sögulegu leikritunum leituðu þeir Lopé de Vega og Calderón báðir fanga í gömul sagnakvæði, gegnsýrð hetjuanda og minningum um langvinna og harða baráttu við Araba. Johann Wolfgang von Goethe kom miðöldunum í tísku í bókmenntum með því að semja hið fræga leikrit um þýska riddarann og herstjórann Götz von Berlichingen (1480–1562) (Martini 1968:239), í anda Shakespeares en án þess að stæla hann (Schlegel II 1966:276). Faust, frægasta verk Goethes, á sér einnig sögulegar rætur, þó

að skapgerð og æviatriði lærdómsmannsins Georgs Fausts (um 1480–1540) yrðu sagnakennd þegar í frásögnum samtímamanna; gætir þar mjög þjóðtrúarsagna sem gengið hafa víða um Evrópu, auk þess sem ýmsir rithöfundar hafa haft á því dálæti (Frenzel 1983:208), m.a. á Íslandi (Jón Árnason I 1954: 572–575). Af *Munnmælasögum* 17. aldar sést að sögnin um Galdra-Loft hefur í meginatriðum verið þekkt um það leyti sem Loftur Þorsteinsson, skólapiltur á Hólum, fæddist, en hann virðist hafa farist voveiflega (Bjarni Einarsson 1955:cxvi og 44).

August Wilhelm Schlegel kallaði Schiller svo áráðinn snilling að við fífl-dirfsku lægi þó að það sé auðséð hvernig honum hafi mistekist að stæla Shakespeare í Ræningjunum en Franz Moor sé óskáldlegur Ríkharður þriðji. Í sögulega leikritinu Wallenstein hafi hann ekki náð fullu valdi á efninu vegna þess hve samviskusamlega hann hafi gætt sögulegrar nákvæmni; Schlegel lýsir því svo hvernig Schiller líkti eftir formi leikrita Shakespeares. Schlegel telur Wilhelm Tell besta leikrit Schillers, enda hafi skáldið hér snúið algerlega aftur til sögulegs skáldskapar; gætt sé trúleika og innileika í efnismeðferð, og þrátt fyrir vanþekkingu Schillers á svissneskri náttúru og siðum sé í henni aðdáunarverður, staðbundinn sannleiki (II 1966:283–284).

Schlegel fer viðurkenningarorðum um Ludvig Holberg, m.a. fyrir það hve lýsingar hans á siðum manna séu í nánnum tengslum við staðbundinn sannleika en ekki gæti mikils skáldskapar í leikfléttunni (II 1966:271).

Í fyrirlestrunum *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* fjallaði August Wilhelm Schlegel auðvitað helst um leikskáld; er því líklegast að þar sem þeim sleppti hafi Grímur Thomsen stuðst við fyrirlestra Friedrichs, bróður hans, sem birtir voru í bókarformi undir heitinu *Geschichte der alten und neuen Literatur*. Friedrich telur Dante mestan og þjóðlegastan allra ítalskra skálda. Aðrir ítalskir skáldbræður hans hafi staðið honum langt að baki í því að lýsa skapgerð manna og ástríðum í djörfum og mikilfenglegum dráttum. Enginn annar þeirra hafi höndlað anda Ítala og eðli af því líkri glögg-skyggni né kunnað að birta þau af slíkri mælsku (II 1815:15). Þá hlýtur sú staðreynd einnig að hafa vegið þungt að Dante var einn þeirra sem stóðu við vöggu ítalsks ritmáls.

Friedrich Schlegel nefnir Ludovico Ariosto (1474–1533) einn hinna þriggja miklu sagnakvæðaskálda hinna nýrri, þ.e.a.s. hinna rómantísku skálda, ásamt landa hans Torquato Tasso (1544–1595) og portúgalska skáldinu Luis de Camões (1524–1580).

Ariosto er frægastur fyrir hetjuljóðið um Orlando furioso, hina fornu frönsku hetju Rollant (Roland), en um hann var ort eitt þekktasta hetjukvæði

Frakka, Rollantskvæði (Chanson de Roland); lýsir Friedrich Schlegel (II 1815:266–267) hvernig þeim skáldskap og öðrum skyldum varð frekara lífs auðið fram á daga Ariostos, en á krossferðatímabilinu voru sagnirnar af afrekum Karls, af orustunni við Roncevalles (Rúnzival) og falli Rollants, færðar að fullu í búning krossferðar, til góðs fordæmis fyrir riddarana og krossfarana sem á hlýddu. En smám saman juku menn í sögu Karls öllum soldán-um og töfrum gjörvallra Austurlanda, færðu þetta ótæpilega í stílinn, og allsnemma virðast bæði skringilegir menn og kvæði hafa bæst við óðum. Þannig brast hin sögulega undirstaða kvæðisins um afrek og styrjaldir Karls mikla og kappa hans og úr henni varð umgjörðin eintóm þar sem koma mátti fyrir að vild hvers kyns skáldskap og gefa hugarfluginu lausan tauminn. Eru þetta orð að sönnu, því að auk höfuðfyrirmyndarinnar, Orlando innamorato ('Orlando ástfangna') eftir ítalska skáldið Matteo Maria Boiardo (1441–1494) þar sem hið sögulega baksvið er barátta kristinna manna og Serkja, gætir einnig rómverskra áhrifa einkum úr Metamorphoses ('Myndbreytingum') eftir Ovídíus, Eneasarkviðu eftir Virgilíus og Thebais eftir Statíus, fransks og ítalsks sagnaskáldskapar, fjölmargra ævintýraminna og kvæða um æsilega atburði, sem sungin voru m.a. á mörkuðum og skáldið hefur þekkt bæði í riti og munnmælum. Einnig mun Ariosto hafa þekkt efnið í miðháþýsku kvæðabálkunum Nibelungenlied og Kudrun. Frenzel (1962:53) staðhæfir að Ariosto hafi þarna gegnt merkilegu hlutverki því að þekkingin á hinum eiginlegu og upprunalegu hetjukvæðum á tímabilinu frá því á 12. og fram á 14. öld um Karl mikla, Rollant og Artúr konung hinn breska hefði annars glatast að mestu leyti. Ástæðan til þess var að um 1500 voru þau jafnvel að verða óskiljanleg Frökkum og lifði nú öll sagnahefðin um þremmenningana áfram um aldir nær eingöngu í því formi sem Ariosto hafði búið henni. Sagnakvæðið um Orlando furioso varð geysilega útbreitt bæði á bókum og í munnmælum.

Tasso hefur öðlast mesta fræðð fyrir „hetjukvæðið“ Gerusalemme liberata, Frelsun Jerúsalemsborgar, undan hinum vantrúuðu. Friedrich Schlegel (II 1815:98–99) hælir Tasso fyrir efnisvalið þar eð krossferðirnar tengi gnóttir riddaramennskunnar og dásemdanna við alvöru sögulegra sanninda. Þetta frækna skáld hafi ekki einungis verið gagntekið af skáldlegum heldur einnig þjóðræknum eldmóði fyrir málstað kristindómsins.

Grímur Thomsen (1843:5) telur að á Ítalíu hafi Dante og „ðernæst Tasso og Ariosto“ verið „Nationalgenier“ og kallar þá „Romantikens Fædre (mærkværdigt nok, at den romantiske Poesi skulde skyde op af classisk Jordbund), som afspeilede Korstogene og Riddertiden i deres herlige Epopæer.“

Á eftir þjóðlegum skáldsnillingum „hos Spanierne *Cervantes, Calderon* og *Lopé*“ er Camões í Portúgal einnig nefndur enda hefur hann orðið margfrægur fyrir söguljóðið *Os Lusíadas* sem Friedrich Schlegel kallar „poetisches Nationalgedicht“ (I 1815:99) og Camões skáld þjóðar sinnar (I 1815: 97). Skáldið kveði ekki aðeins um hina margfrægu ferð sægarpsins Vasco da Gama til Indlands og hetjudáðir Portúgala þar, heldur hafi hann ort eftir þessum atburðum og hinni gömlu sögu þjóðar sinnar heild sem feli í sér gjörvalla skáldskap hennar (I 1815:7).

Að dómi Friedrichs Schlegels er hin eiginlega, sígilda blómaöld fransks skáldskapar á síðari hluta 17. aldar, enda séu harmleikir Frakka eiginlega glæsilegasti þáttur bókmennta þeirra í bundnu máli (II 1815:148–150). Hins vegar fá frægustu gamanleikir þessa tímabils heldur kaldar kveðjur: „Selbst Molière's berühmtesten Charakterstücke sind für die Bühne und lebendige Darstellung jetzt schon völlig veraltet, und werden nur noch im Lesen bewundert“ (II 1815:252). En Grímur Thomsen gerir ekki upp á milli þessara frægu höfunda harmleikja og gleðileikja (1843:5) því að Corneille, Racine og Molière eru allir að mati hans „Nationalgeni“ og:

den franske Poesis første og største Repræsentanter, disse djerne, uafhængige Dadrere af Tidens Brøst, disse stærke Aander med grundfaste Principer, som deres stive aristoteliske Æsthetik uagtet, dog nøde en fortjent Anerkjendelse hos deres Folk og Tid i hvorvel disses Smag for Poesi endnu var i sin Barndom.

En A.W. Schlegel fjallar um Corneille og Racine að vissu leyti á öðrum forsendum en Molière. Er það vel við hæfi því að frönsku harmleikjaskáldin sóttu oft efni í gríska goðafræði og hetjusögur eða þá sögu annarra þjóða. A. W. Schlegel álitur að þau tjái alltof oft hvorki goðfræðileg efni í raun rétttri goðfræðilega né sögu þessara þjóða beinlínis sögulega. Þótt heiðarlegar undantekningar séu bæði hjá Racine og Corneille, sé sagnfræðilegur skilningur þeirra víðast hvar takmarkaður. Frakkar krefjast þess að lögd sé einhliða áhersla á sálræn viðbrögð og aðstæður. Þegar hið sálræna sé hrifið úr réttu umhverfi þá hljóti að glatast mikið af raunveruleikanum, dýptinni og sérkenninum (II 1966:35–39). Listatökin í frönsku harmleikjunum sígildu á „Handlingens Eenhed som til alle Tider vil hævde sin Rettighed, selv naar *Tidens* og *Stedets Eenhed* aldeles ere forglemte“ voru Grími ljós (1843: 102–103) en bætir svo við: „men der holdtes igjen det Hele i de *tre Eenheders* Mundklemme, og Dialogens affekterede Pathos ...“ (1843: 103) og bætir við (1843:103 nmgr.):

Thi *Racines* og *Corneilles* Stykker ere trods deres mange, maaskee af ingen Tid, den græske undtagen, overtrufne Fuldkommenheder (især i Dialogen) dog nu antiqverede.

Sést af þessu að hann hefur litið á leikrit þessara þjóðlegu skáldsnillinga að nokkru frá bókmenntasögulegu sjónarmiði. Er ennfremur þess að gæta að Grímur fer mjög nærri skilningi Friedrichs Schlegels, sem bendir á (II 1815: 151–152) að þrátt fyrir það að viðfangsefni frönsku harmleikjanna séu undantekningarlítið ekki þjóðleg þá falli þessi bókmenntagrein öll ákaflega vel að frönskum anda og einkennum vegna ríkjandi stefnu og tjáningu tilfinningalífsins, og sé sem slík fullkomlega þjóðleg.

Eins og öðlilegt er ráða þjóðleg einkenni mestu við val Gríms á þjóðlegum skáldsnillingum. Þau geta komið fram í efnisvali eins og hjá Camões, Goethe og Cervantes og einnig í efnistöðum, t.d. í verkum eftir Shakespeare, Lopé de Vega og Calderón. Saga þjóðanna gegnir líka miklu hlutverki, þótt það sé mismunandi. Þá gæti orðasambandið *staðbundinn sannleikur*, sem A. W. Schlegel hefur bæði um Wilhelm Tell eftir Schiller og gamanleiki Holbergs (II 1966:283, 271), verið eins konar samheiti við *þjóðlegur*, eða að minnsta kosti notað til að minna á að listaverk séu háð ákveðnum stað, ef ekki stund. Á þessu gæti samt sem áður leikið nokkur vafi í Orlando furioso eftir Ariosto, en sá söguljóðabálkur er í einkar óljósum tengslum við þennan heim. Samt er efni kvæðabálksins, að breyttu breytanda, skylt hinu fornfranska hetjukvæði Chanson de Roland, og Orlando furioso sjálfur kominn að skáldlegu langfeðgatali af nafna sínum, hinni fornu hetju „án ótta og ámælis“ („sans peur et sans reproche“). En Tasso orti Gerusalemme liberata til frægðar fyrstu krossferðinni svo að það sagnakvæði stendur öllu traustari fótum sögulega en Orlando furioso.

Hina þjóðlegu skáldsnillinga hefur Grímur valið úr hópi þeirra sígildu skálda sem höfðu haft djúp og langvinn áhrif á þróun evrópskra bókmennta. En hann hefur gengið fæti frammar fyrirmyndum sínum því að hjá honum eru þessir skáldsnillingar hinir *útvöldu*. Þegar rýnt er í þjóðlega skáldsnillingahópinn sjást ótvíræð áhrif hvers og eins. Í Divina commedia hefur Dante sýnt fram á skáldskapargildi heildarsýnarinnar (Heinrich 1984:281–282) og leikritin eftir Shakespeare urðu fyrirmyndir Goethes og Schillers við samningu leikrita; ásamt Cervantes, Lopé de Vega og Calderón höfðu þeir sannfært fjölda skálda um það að þjóðleg skáldverk væru engu síður alþjóðleg en hinir nýklassísku harmleikir eftir Corneille og Racine höfðu verið langa hríð. En ekki er minnst á áhrif Molières á Holberg. Með því að nefna Ariosto er bent á að skáldskapur alþýðunnar sé sígilt efni fyrir stórskáldin og einnig andi

söngva frá dögum trúbadúranna í Provence. Þó að Grímur nefni ekki Gerusalemme liberata er það áreiðanlega vegna þessa sagnakvæðis sem hann minnst á Tasso. Ýmis stórskáld svo sem Goethe mátu bókmenntagildi þess mikils og var það að sönnu virt sem fyrsta og fegursta þjóðarsagnakvæðið í nútíma-bókmenntunum (sbr. Strauß 1986:3939).

Danska skáldið Adam Oehlenschläger hafði skilið réttilega hvernig bregðast ætti við fordæmi Shakespeares, Goethes og Schillers og liggja eftir hann mörg leikrit, m.a. Balder hin Gode, Stærkodder, Håkon Jarl hin Rige, Palnatoke, Axel og Valborg, Hagbarth og Signe og Yrsa auk margra annarra verka í bundnu og óbundnu máli. Efnið er úr norrænum heimildum, sumum forn-um, svo sem Danasögu Saxa hins málspaka, Heimskringlu, Snorra-Eddu og Fornaldarsögum Norðurlanda, en einnig sögu Danmerkur eftir P. F. Suhm (1728–1798) og sögu Noregs eftir Gerhard Schöning (1722–1780). Það var því sannmæli þegar Grímur mat afrek þessa brautryðjenda rómantísku stefnunnar í Danmörku svo (1843:5):

Oehlenschläger, hvilken sidste af den gammelnordiske Gudelæres og Heltetids Gnister tændte en hellig Flamme, og skabte i Norden en hedensk Romantik (den eneste i sit Slags) som næppe staar tilbage for det øvrige Europas christne ...

Þegar þessa er gætt gæti það virst undarlegt hvers vegna Schlegelbræðurnir skyldu ekki hafa vakið athygli á honum.

3 Bjarni Thorarensen

Um það verður vart deilt að ekki hófst opinber barátta fyrir endurreisn Alþingis fyrr en kvæði Bjarna Thorarensens Íslands minni og Ísland voru orðin þjóðkunn. Austurríski fræðimaðurinn og Íslandsvinurinn J. C. Poestion kemst svo að orði (1897:294) að Íslands minni sé

zwar in Bezug auf poetischen Schwung und gedanklichen Inhalt mit Oehlenschlägers „Goldenen Hörnern“ kaum verglichen werden kann, jedoch äußerlich wenigstens — für die isländische Poesie ähnliche Bedeutung erlangte wie Oehlenschlägers Dichtung für die dänische.

Þetta mun varla ofmælt því að Bjarni veik stundum talinu að skáldskap hans þegar talið barst að hans eigin kvæðum (sjá Grím Thomsen 1845b:194). Síðar í þessari sömu grein minnst Poestion á hnökraná í kveðskap Bjarna og kemst svo að orði (1897:295):

Die angedeuteten Mängel beeinträchtigen denn auch einigermaßen den Wert seiner Dichtung und verhalten dem jüngerem, minder ideenreichen, minder gewaltigen, aber in Form und Sprache meisterhaften *Jónas Hallgrímsson* in der Folge zur größeren Popularität und zum entschiedenen Vorrang.

Af þessu er ljóst að ekkert samtímaskáld Bjarna Thorarensens orti snjallari en hann. Þegar þessa er gætt er varla unnt að furða sig á því þótt öllum samtíðarmönnum Bjarna nema einum hafi fallist bæði orð og hendur við þá dirfsku skáldsins að ávarpa ættjörðina svo „fagurt og ógurlegt ertu þá brunar / eldur að fótum þín jöklunum frá“. En svo varð þegar þeir lásu kvæðið í *Klausturpóstinum* á öndverðum vetri 1835 og það því frekar að kvæðið „stingur gersamlega í stúf við allt annað efni í ritinu, bæði að því er varðar anda og skáldskapargildi“ eins og Þorleifur Hauksson kemst að orði (1976:9).

Þegar rýnt er nánar í hrósyrði Gríms Thomsens um Bjarna Thorarensen (1845b:196), en þar ber hæst „glimrende Phantasie, Geniets Urkraft, Begeisteringens Flugt, Aandens Ligegyldighed for det ydre“, er freistandi að gera ráð fyrir því að Bjarni hafi ekki einungis sýnt ytri aðstæðum kæruleysi heldur öllu frekar fyrirlitningu. Aðeins örfáum árum áður en Bjarni orti Íslands minni hafði hið fornfræga og einstaka Alþingi verið lagt niður. Sjálfsagt hefur þessum stolta unga föðurlandsvini sviðið það mjög í Kaupmannahafnar-dvölinni að nú skyldu Íslendingar vera án þessa einstaka þjóðartákns. En Bjarni var *geni* og samkvæmt rómantískum bókmenntakenningum var hlutverk þess að nokkru leyti annað en venjulegra skálda þó að það teljist annars í þeirra hópi eins og Grímur Thomsen bendir á (1843:130):

Forfatterne og inden snævrere Kreds Digterne, ere udsprungne af Folkebevidstheden; deres Meninger, Tanker, Ideer ere Gjenklang af det som Folket, *sig selv mere eller mindre bevidst*, besidder af aandeligt Forraad. Vel kan nu dette aandelige i Nationen slumrende Element ofte være den selv dens Masse uklart, men da er det Geniet, da er det den store Digter, som griber Gnisten, oppuster den til en hellig Flamme og lyser hermed for sit Folk.

Varla verður því neitað með nokkrum sanni að Bjarni hafi brugðist þessu hlutverki. Í þessum átökum hafa afrek Goethes og Schillers sem tókst ásamt öðrum þýskum menntamönnum að hefja bókmenntir og menningu þjóðar sinnar til vega á tímabilinu Sturm und Drang orðið honum fordæmi og hugmyndaflug Oehlenschlägers í Gullhornunum vafalítið til uppörvunar. Um mikilvægi fyrirlestranna sem Henrik Steffens (1773–1845) flutti í Kaup-

mannahöfn veturinn 1802–1803 og gefnir voru út litlu síðar, um „natur, udvikling, organisme, personlighed, folk, historie, ubevidsthed, inspiration og geni“ í andlegum þroska Bjarna Thorarensens verður ekki deilt fremur en áhrif hinnar rísandi rómantíkur í Danmörku á dvalarárum Bjarna þar. Kenningar Steffens (sjá Henriksen 1975:15) eiga mætavel við:

Geniet er Guddommens egen Straale, der nu og da glansfuld bryder ud af Massen, og i klar Harmonie samler, hvad Talentet eensidig adsplitter. Til at bedømme et Genie kan man aldrig bruge Regler, som Tiden give; thi det er intet Genie, som ikke rager over sin Tid, skaber en nye.

Hins vegar má gera ráð fyrir því að Bjarna þætti sitthvað kunnuglegt í þessum rómantísku kenningum. Skal þar nefna leifar af hinni fornu landvættatrú sem lifðu góðu lífi á dögum Bjarna, m.a. í trú þjóðarinnar á álaga-bletti og huldufólk. Þar kemur einmitt fram náð samband manns og náttúru, einn höfuðþáttur hinnar rómantísku náttúruheimspeki; er ekki heldur ólíklegt að Bjarni hafi á æskuárum sínum orðið fyrir dulrænni reynslu, en til þess getur bent sögnin um dularfullt hvarf hans í *Þjóðsögum Jóns Árnasonar* (I 1954:45).

Ekki er vitað nákvæmlega hvenær Bjarni orti Íslands minni, en samkvæmt heimildum sem Jón Helgason rekur (Bjarni Thorarensen II 1935:39–40) hefur það getað verið rúmum áratug fyrr en kvæðið var fyrst prentað í *Studenterviser* árið 1819 (Bjarni Thorarensen II 1935:36) enda hefur kvæðið snemma orðið vinsælt meðal íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn og svo breiðst út með þeim þegar þeir sneru aftur heim frá námi. Þetta hefur glatt höfundinn, sem var samkvæmismaður mikill og söngmaður, og sannfært hann um að honum hafi auðnast að efla föðurlandsást þjóðarinnar þegar mikið lá við. Hvort þetta hefur hvatt hann til að yrkja kvæðið Ísland er hins vegar óljóst. Bjarni hefur líklega ort það eftir að hann kom heim alkominn, en þá voru enn alvarlegri tímar en fyrr, almenn vandræði vegna óvissra siglinga af völdum Napóleonsstyrjaldanna; bættist þar svo við gjaldprot danska ríkisins árið 1813. En af kvæðinu sést að Bjarna hefur þótt rétt að láta þar kveða við alvarlegan tón og óvæntan til að leggja enn þyngri áherslu en áður á órjúfandi tengsl lands og þjóðar og gera upprennandi kynslóð ljóst að henni væri nauðugur einn kostur að treysta á sjálfa sig og landið, ætlaði hún að halda reisn sinni og kjarki.

Forvitnilegt væri að vita hvort Bjarni Thorarensen hefur trúað á yfirnáttúrulegan mátt skáldskaparins eins og þjóðin hafði gert frá ómunatíð og hefur

gert að nokkru leyti allt fram um miðja þessa öld eins og heimildir sanna. Í kvæðinu eftir séra Þorstein Helgason yrkir Jónas Hallgrímsson (I 1989:136–137) m.a. á þessa leið:

Veit þá engi að eyjan hvíta
á sér enn vor, ef fólkið þorir
guði að treysta, hlekki hrista,
hlýða réttu, góðs að bíða;
fagur er dalur og fyllist skógi
og frjálsir menn, þegar aldir renna;
skáldið hnígur og margir í moldu
með honum búa — en þessu trúið!³

Endir þessa kunna erindis gefur til kynna að skáldið hefur skipt skapi, en það þótti bráðnauðsynlegt fram á miðja þessa öld til að á hrini skáldskapurinn. Skapmaðurinn Bjarni Thorarensen hefur varla verið í minni hug þegar hann orti kvæðin Íslands minni og Ísland í veganesti upprennandi kynslóðum. Hann orti þær í sömu trú og Jónas tjáði í upphafi fjórða erindis eftirmælanna: „Veit þá engi að eyjan hvíta / átt hefur sonu fremri vonum ...“

4 Jónas Hallgrímsson og rómantíska stefnan

4.1 Bragarhættir

Einar Ól. Sveinsson (1956:249) segir að Jónasi Hallgrímssyni (1807–1845)

varð þess auðið að berjast til sigurs fyrir þeirri stefnu, sem Bjarni Thorarensen hafði hafið — það var ekki einungis rómantíkin, heldur endurfæðing íslenskrar ljóðlistar.

Af einstökum skáldum hefur Bjarni Thorarensen bæði haft fjölþættust áhrif og dýpst á Jónas Hallgrímsson, en af Bjarna lærir Jónas Hallgrímsson að fara með nýrri háttu og hann er einn þeirra sem kennir Jónasi að yrkja undir fornháttum (1956:250), auk „sveitunga“ Jónasar, séra Jóns Þorlákssonar á Bægisá, eftirlætisskálds hans í skóla, og kennara hans Sveinbjarnar Egilssonar og Hallgríms Schevings og annarra lærðra manna samtímans og síðari alda (Sveinn Yngvi Egilsson 1992:259). En ekki líður á löngu áður en Jónas er farinn að leita í sjálf frumkvæðin einkum eddukvæðin. Að sjálfsögðu hefur

³ Sbr. einnig tilvitnun Gríms Thomsens (1845c:119): „Skáldið hnígur og margir í moldu / með honum búa, — en þessu trúið!“

vist Jónasar í Bessastaðaskóla gert honum kleift að afla sér yfirburðapekkingar í bragfræði forníslenskra háttar, enda hafði þá verið lokið við útgáfu eddukvæða og Snorra-Eddu (Sveinn Yngvi Egilsson 1992:258–259) og Sveinbjörn Egilsson, lektor og síðar rektor við Bessastaðaskóla, var allra Íslendinga fróðastur um skáldamálið forna um þessar mundir. Einar Ól. Sveinsson hefur rakið nokkuð (1956:251) undir hvaða háttum kvæði Jónasar séu frá því að hann útskrifaðist árið 1829 og þangað til hann hélt utan í fyrsta sinn árið 1832:

Langmest ber á fornháttunum, fornýrðislagi og ljóðahætti; dróttkvætt (óreglulegt) og hrynhenda koma fyrir auk nokkurra rímnahátta og fáeinna háttar annarra.

Verið getur að Jónas hafi heyrt sagnadansinn um Ólaf liljurós, sem er á skrá sextíu upphaldskvæða og erinda skólapilta hins annálaða söngmanns Páls Melsteðs (Bjarni Þorsteinsson 1906–1909:572–574); þeir Jónas voru einn vetur samtíða í skóla. En ekkert kvæða Jónasar er undir sama hætti og þessi eini sagnadans sem enn er stundum sunginn. Verulegar líkur eru einnig á því að Jónas hafi heyrt gamlar vísur Fiðlu-Bjarnar í *Ólafs sögu Þórhalla-sonar* eftir Eirík Laxdal sem í elli tróð stafkarls stig nyrðra allt til dauðadags 1816, en bæði Jónas og Bjarni ortu undir dróttkvæðum hætti, stundum hendingalausum eins og Vísur Fiðlu-Bjarnar. Þar eru og afbrigði af Ljúflingsljóðum sem svo eru vanalega kölluð, kvæði undir edduhætti, en úr þeim er eins og endurómur í annarri vísunni í Magnúsarkviðu, tvítugri drápu, erfi-kvæði Jónasar eftir Magnús Stephensen háyfirdómara. Í Ljúflingsljóðum stendur (Eiríkur Laxdal 1987:351):

sefur svanur á báru,
már í hólmi,
mús undir steini

en í Magnúsarkviðu (Jónas Hallgrímsson I 1989:148):

Sofinn var þá fífill
fagur í haga,
mús í mosa,
már á báru.

Jónas hlýtur einnig að hafa þekkt þulur og langlokur; eitt kvæði skáldsins, Ein velmeint bænaráminning til G. M., er einmitt eins konar langloka, þó heldur í styttra lagi (I 1989:200).

Fróðlegt væri að velta því nokkuð fyrir sér hvaða hætti Jónas hefur talið sérstaklega þjóðlega. Aðeins örfáir rímnahættir voru kenndir nafngreindum skáldum og eddukvæðahættirnir voru svo fornir að enginn vissi aldur þeirra eða uppruna með neinni vissu. Skáldinu hefur þótt vel við hæfi að þýða undir fornyrðislagi brot úr Ossianskvæðum sem skoska skáldið James Macpherson kvaðst hafa þýtt úr gelísku, enda hefðu Hálendingar varðveitt þau í munn-mælum allt frá því að skáldið Ossian hefði ort þau háaldraður á þriðju öld. Hvergi kemur fram að Jónas hafi rengt þetta og er því sennilegt að Jónasi hafi þótt best sæma að þýða svo fornan skáldskap undir eddukvæðahættinum (Helgi Þorláksson 1969:23–29).

Að líkindum hefur Jónas dregist að fornháttunum af nokkurs konar fagurfræðilegri eðlishvöt. Hann hefur skynjað fyrirheitin um tjáningarfrelsið sem í þeim fólst. Jafnframt grípur hann svo með vaxandi þroska tækifærin sem hann fær í Bessastaðaskóla til að leita í sjálf frumkvæðin, einkum eddukvæðin, og lærir af skáldamáli þeirra og fagurfræði (Sveinn Yngvi Egilsson 1992:259).

4.2 Rímur

Skáldið unga hefur áttað sig fullkomlega á því hve traust, milliliðalaus og alhliða þekking á fornháttunum væri því ómissandi forsenda endurnýjunar íslensks ljóðstíls og skáldamáls. Jónas naut handleiðslu þeirra Sveinbjarnar Egilssonar og Hallgríms Schevings í fræðilegri greiningu elstu heimildanna um þessi fornu fræði og í Bessastaðaskóla hafa einnig verið tiltækar nýjustu rannsóknir í þessum fræðum. Má geta þess m.a., að árið eftir að Jónas var innritaður í skóla (1824) kom út í Kaupmannahöfn eftir Þorleif Guðmundsson Repp lært bragfræðirit um ljóðapýðingar.

Hvorki Bjarni Thorarensen né Grímur Thomsen ortu neinar rímur; Rímur af Búa Andriðssyni og Fríði Dofradóttur eftir hinn síðarnefnda eru ekki undir rímnaháttum, og traudla verður eitthvað ráðið af þessu um afstöðu Gríms til rímna yfirleitt, þó hann hefði þennan vísuhelming úr Rollantsrímunum Þórðar á Strjúgi að einkunnarorðum kvæðisins Olífant (Horn Rollands): „En Rolland fjell við Runsival / og riddarar margir fríðir.“ Varla hefur það verið til annars en minna á það að Þórður á Strjúgi skuli hafa ort um þennan fræga kappa á sinni tíð.

Kvæði Gríms um alþýðuskáld og kvæðamenn benda ekki til þess að formið hafi beinlínis ráðið afstöðu hans til skáldskapar í bundnu máli. Að minnsta kosti hallar hann hvergi á rímur eins og Jónas Hallgrímsson hafði gert í margfrægum ritdómi um rímur af Tistrani og Indíönu í *Fjölni* 1837.

Ekki er vitað hvort allir Fjölnismenn voru þar sammála skáldi sínu í hverri grein en sterk andúð á rímum kemur fram í því sem helsti forvígismaður upplýsingarstefnunnar, Magnús Stephensen, hafði ritað um þennan skáldskap. Þeir Tómas Sæmundsson og Jónas gengu samt feti framar í gagnrýninni og virtu ekki viðlits tilraunir rímnaskáldanna og ýmissa mætra manna við að endurbæta rímurnar (Vilhjálmur Þ. Gíslason 1980:102–104). Sérstaklega hafði Tómas verið miskunnarlaus og kemst þannig að orði (1835:37, nmgr.) í athugasemd við grein eftir Loðvík Kristján Müller:

Enn þegar höfundurinn segir, að vísur Íslendinga séu öldungis anda-lausar, þá hefir hann líklega haft í huga sumt af kvæðunum í Skírni, eða þá einhvarjar rímur ...

Ekki var bætt um betur í bréfi af Austfjörðum í næsta árgangi *Fjölnis* (Úr bréfi af Austfjörðum 1836:42) þegar minnst er á „rímnabagl“ Sigurðar Breiðfjörðs og annarra „leirskálda“.

Jónas virðist jafnvel heldur sanngjarnari í upphafi ritdóms síns Um rímur af Tistrani og Indíönu orktar af Sigurði Breiðfjörð, í þriðja árgangi *Fjölnis* (1837:18):

Eins og rímur (á Íslandi) eru kveðnar, og hafa verið kveðnar allt að þessu, þá eru þær flestallar þjóðinni til mínkunar, — það er ekkji til neíns að leína því — og þar á ofan koma þær töluverðu illu til leiðar: eíða og spilla tilfinningunni á því, sem fagurt er og skáldlegt og sómir sjer vel í góðum kveðskap ...

Til sönnunar þessu hefur Jónas ekki látið við það sitja að úthúða bæði sögunni — „hún er auðsjáanlega so eínskjisverð og heimskulega ljót og illa sam-in“ (1837:19–20) — heldur einnig rímnaskáldinu sjálfu. Í ljósi þessa verður að telja það gráglettni orlaganna að um þetta val Sigurðar kemst Sveinbjörn Beinteinsson svo að orði (1961:x):

Hér var efnað til nokkurs nýmælis að yrkja rímur af útlendri skáldsögu og virðist Sigurður hafa séð sér þar leik á borði að lífga upp rímnalistina.

Þá finnst Jónasi (1837:22) „ekkjert vit í því að rímnaskáldin eigji að vera bundin við söguna“. Um þetta skal enn vitnað til Sveinbjörns (1961:x): „Sigurður notar söguna dálítið frjáltslega, styttr eða eykur eftir ástæðum“. Í þessu sambandi skal vakin athygli á því að Sigurður Breiðfjörð fjallar á gagnrýninn hátt um rímur í formálanum að Núma rímum gefnum út 1835,

þ.e.a.s. tveimur árum áður en ritdómur Jónasar birtist, og er það lítið sýnis-horn af athyglisverðum skoðanaskiptum ýmissa merkismanna misjafnlega vel skáldmæltra frá því seinast á átjándu öld og fram á þá nítjándu um ávirðingar rímnanna og æskilega nýsköpun þeirra, og eru þessi skoðanaskipti rakin í fyrrnefndu riti Vilhjálms Þ. Gíslasonar (1980). Sigurður Breiðfjörð (1835: 4–5) telur:

nú á vorri öld ótilhlýdilegt hér til að velja lognar Tröllasögur svo af-skræmilegar, að eingin heilbrigð skynsemi fái þar af trúad einu ordi.

Hann (1835:5) telur einnig að:

hitt mætti kannské nægja að framsetja höfud innihald sögunnar og prýða svo eptir efnum og mætti Rímurnar með sjálfsmíðudum sam-líkingum, snillilegum Eddu greinum og snotrum þaunkum yfir tilburði sögunnar.

Að þessu loknu tínir Jónas fram mörg glögg dæmi um það hversu Sigurði hafi til tekist en bætir svo við (1837:23):

Því er ekkji að leína — rímurnar eru liðugar, og smella töluvert í munni, víða hvar. Skothend erindi hefi jeg ekkji fundið, og höfuð-stafirnir standa ekkji skakkt, nema á einstaka stað.

Þegar Jónas hefur rakið fjölmörg dæmi um klaufalegar kenningar, rangar orðmyndir og eyðufyllingar bætir hann við (1837:27):

Enn er það sá galli, að orðunum er margt óhentuglega firirkomið, að áherzlan lendir á raungum stað, þegar erindið er lesið eða kveðið samkvæmt bragarhættinum. Mest ber á þessu í þeim rímum sem eiga að vera dírast kveðnar ... so það lítur út eins og höfundurinn kannist sjálfur við, að þetta sje rángt, enn hafi ekkji kunnáttu til að forðast það, þegar bragarhátturinn fer að kreppa að honum; og ætti þá bæði hann og aðrir, sem hætta til að ifirsjást í þessu efni, að ætla sjer dálítið af, og kveða ekki dírra enn þeir orka.

Alþýðu manna á öndverðri 19. öld hafa varla verið duldur þessir árekstrar hljóðfræðinnar og stílsins við bragfræðina auk þess sem rangstæðir höfuð-stafir hljóta að hafa skorið í langþjálfuð brageyru þjóðarinnar ekki síður en Jónasar sjálfs. En hann vissi mætavel að það bar að rekja þessa sjálfsögðu hluti vegna þess að helsta undirrót þeirra voru rímnahættirnir sjálfir. Hitt er

svo annað mál að mjög hafði hallað undan fæti öldum saman, og Jónas hafði reyndar fordæmt Sigurð Breiðfjörð fyrir syndir sem rímnaskáldin höfðu verið farin að drygja þegar á 16. öld (sjá Björn K. Þórólfsson 1934:517–518); hafði þróun rímnaháttanna þó verið hæg frá upphafi rímnakveðskapar seint á 14. öld og fram um 1550. Löngu fyrir 1550 var farið að bæta hendingum inn í vísuorð þversetis, bæði aðalhendingum og skothendingum, að nokkru eftir því sem tíðkast hafði í dróttkvæðum, en í rímum er um þrjú sæti að velja fyrir slík bragorð (Craigie I 1952:lv). Þessar hendingar — innrímið — urðu drjúg viðbót við endarímið sem rímurnar höfðu hlotið í vöggugjöf. Óljóst er hve hröð þessi þróun hefur orðið, m.a. vegna ónógra heimilda um uppruna og aldur elstu rímnaháttanna. Í Sjálfdeilum frá því um 1580 telur Hallur Magnússon (d. 1601) upp fimmtíu rímnahætti en ómögulegt er að segja hve margir þeirra höfðu í rauninni verið notaðir í rímum fyrir hans tíð (Craigie I 1952:xlv). Síðar aukast hendingarnar langsetis og fram kemur m.a. hringhenda, sem er ferskeytt með fjórum samstæðum miðhendingum. Þá var einnig breytt háttum með stýfingu eða fjölgun atkvæða í vísuorði (Davíð Erlingsson 1989:332) og til verður stikluvík, algjörlega nýr háttur fjögurra vísuorða eftir 1550 (Craigie II 1952:xxxviii–xlii).

Á 17. öld varð bragfræði rímnanna enn fjölbreyttari enda var nú báðum þessum aðferðum beitt stundum samhliða. Kolbeinn Grímsson Jöklaarskáld bjó til hið fræga Kolbeinslag en þar (Craigie II 1952:xli)

eru lokahendingar fyrsta og þriðja vísuorðs líka látnar vera í öðru risi þeirra, svo að hver hending er fjórtekin í hverju erindi.

Enn lengra var gengið í áttþættingi og eru þá lokahendingarnar í samhendu endurteknar í öðru risi hvers vísuorðs, svo að sama hendingin var átta sinnum í hverju erindi (Craigie II 1952:xlv). Lengst í braglistinni komust menn samt í sléttuböndum; þar verður að haga rími og ljóðstafasetningu þannig að fara megi með erindið aftur á bak eigi síður en áfram, og með enn öðru móti, án þess að hátturinn raskist þar við (Craigie II 1952:xxxix) — eða merkingin haggist.

Hættirnir nutu misjafnrar hylli hjá rímnaskáldunum. Nógu erfiðir viðureignar þóttu hættir með aðalhendingum, þ.e. nákvæmlega samrímuðum hendingum, en jafnvel skáldið margfræga, Guðmundur Bergþórsson, kinokaði sér við að yrkja sniðhent — þ.e. að beita hálfrímuðum hendingum (Craigie II 1952:xliv). Í Hálfðanar rímum Brönufóstra kveður skáldið svo, m.a. (Craigie I 1952:lix):

Vísna fátt um vella gátt
verður mér með dýran hátt;
óbreytt lag og orða slag
oftast hefi eg í mínum brag.

Stundum nefna skáldin einstaka hætti: „Braghent lag er best að kenna, / ef blíðar þjóðir hlýða nenna“ kveður Hallur Magnússon í Vilmundarrímum. „Stirt og þungt er stuðlalag, / stofna verð eg nýjan brag,“ kveður hann einnig í sömu rímum (Craigie II 1952:xxxv–xxxvi). Hættirnir voru auðvitað miserfiðir, en ætluðu skáldin sér að yrkja undir hringhendum hætti, svo að ekki sé minnst á áttþætting eða sléttubönd, dugði oft ekki annað en beita þekkingu sinni á skáldamálinu frekar í hagmælskunnar þágu en smekkvísinnar.

Hinn alþýðlegi smekkur var erfiður húsbóndi, til þess að almenningi líkaði þurfti margs að gæta og skulu hér raktar nokkrar kvartanir Sigurðar Breiðfjörðs sjálfs. Í mansöngnum að fjórðu rímu af Tistran og Indíönu kemst hann svo að orði (Sveinbjörn Beinteinsson 1961:30):

Fram þó lokka viljum vér
vænnar þjóðar hylli
um kvæðin okkar meinast mér
margir flokkadrættirnir.

Sumir vilji „í allan stað / orð sem töluð væru“ en svo deilir hann á aðra sem vilji fremur láta vanda sér vísur „með klingjandi háttum hér / Hjálmberanda spenna ker“ og „í einum klasa af kenningum / kvæðin binda vilja“ og hirði ekki um „þó þar flasi innanum / ónýtt fjas af hortittum“. Þeir lasti ekki „efnis-tóman orðabátt“ því að „dillir ómur eyrum dátt / ef í gómum smellur hátt“ (Sveinbjörn Beinteinsson 1961:30–31). Það er eins og þetta síðasta vísuorð hafi orðið hugfast Jónasi eins og áður er vikið að.

Af þessu stutta yfirliti sést að það gat verið ákveðnum erfiðleikum bundið fyrir rímnaskáldin að verða við bragfræðilegum kröfum áheyrðanna. Þess vegna er ekki undarlegt að þau skyldu, oft nauðug viljug, slaka á stílkörfum, eðlilegri orðaröð og setningaskipan þegar beitt var bragfræðikunnáttunni sem ákafast í innbyrðis samkeppni um hylli almennings, „og fólkið tók því fegins-hendi til dægradvalar og umræðu“ (Vilhjálmur P. Gíslason 1980:105).

Þegar litið er á þennan fræga ritdóm í heild sést greinilega að við hann á eftirfarandi mat Vilhjálms P. Gíslasonar (1980:99–100):

Greinin er almenn fordæming á rímunum sem bókmenntagrein, og þess vegna er megináhersla lögð á það að sýna fram á fánýti þess, sem var grundvöllur forms þeirra, lýsingarorð og kenningar.

Vilhjálmur fylgir þessu eftir (1980:102) með öðrum sannyrðum:

Ritdómurinn túlkar einlæga og staðfasta listskoðun Jónasar Hallgrímssonar, hann er þáttur í stefnuskrá Fjöltnis og í mati hans á íslenskum bókmenntum.

En úr henni varð ekkert, segir Vilhjálmur, þrátt fyrir það að fjöldi skáldmæltra manna gæti lesið norsk, sænsk og dönsk sögulgjóð undir nýjum háttum. Það er hárrétt að úr þessari endurreisn rímnanna varð ekkert, en ekki er unnt að skella allri skuldinni af þessu á rímnaskáldin sem „héldu áfram sínum gamla stíl, af því að hann var þeim tamur“ (1980:105).

Dagný Kristjánsdóttir hefur bent á (1991:456) í hverju hættan af ritdómi Jónasar var fólgin:

Rímur var imidlertid ikke bare en folkekjær og tradisjonsrik genre på Island, Sigurður Breiðfjörð var genrens mest populære dikter — og kanskje også den beste av dem. Jónas' anmeldelse er derfor utrolig utaktisk og arrogant, ikke minst i lyset av *Fjöltnirs* kulturpolitiske program og nasjonalistiske appell til folket i landet.

Heldur er það ólíklegt að Jónas hafi ekki áttað sig á þessum vandræðum, en frekar mætti spyrja hvernig. Auðvelt var að hafna rímunum í hvössum ritdómi og lýsa eftir „et poetisk islandsk språk“ (1991:456) en öllu torveldara var að breyta skáldskaparsmekk þjóðarinnar. Nokkrar rímnastælingar eru eftir Jónas, bráðfyndnar, enda hagarður vel; en ekki þurfa þær að hafa aukið honum vinsældir, sérstaklega þegar hann hæddist að nýhendunni sem Sigurður Breiðfjörð hafði fyrstur kveðið og þóttist af að vonum. Annars er eins og Jónas hafi ekki viljað vita alltof mikið af rímnaháttum nema ferskeyttum hætti óbreyttum.

Áhrif ritdóms Jónasar Hallgrímssonar um Rímur af Tistran og Indfönu munu sennilega lengi hafa verið minni en engin á velflesta landsmenn. Jónas hefur samt sjálfsagt getað huggað sig við það að Bjarni Thorarensen orti aldrei neinar rímur. En svo er að sjá að skólagengin skáld þjóðarinnar hafi lengst af nítjándu öldinni verið afhuga rímnakveðskap nema Benedikt Gröndal sem orti Göngu-Hrólfis rímur (Benedikt Gröndal 1965:291). Bjarni, Jónas og Grímur Thomsen hafa allir stefnt að því að fella saman sem haglegast orð og hugsanir og tóku þar nokkurt mið af alþýðukveðskap þótt þeir höfðu rímnakveðskapnum í verki og Jónas Hallgrímsson þar að auki í orði. Ákveðinn einfaldleiki var kjölfestan í skáldskap þremmenninganna og þess vegna vöruðust þeir dýra rímnahætti sem flæktu orðaröð.

4.3 Að laga sig eftir Heine

Í greininni Jónas Hallgrímsson og Heine hefur Einar Ól. Sveinsson bæði gert grein fyrir áhuga Jónasar Hallgrímssonar á verkum Heine um og upp úr 1830 og einnig kynningu þeirra Konráðs Gíslasonar á Heinrich Heine (1797–1856), einu þekktasta skáldi Þýskalands, í *Fjölni* árið 1835. Þá birtu þeir brot úr *Reisebilder*, en það er ekki fyrr en á Fjölnisfundi 4. mars 1843 að Jónas les upp þýðingar á fjórum kvæðum eftir Heine og voru þær prentaðar í *Fjölni* sama ár. Af þeim hefur Álfareiðin (I 1989:172) orðið kærust Íslendingum, enda þótti mönnum enn varlegast á dögum Jónasar að ganga í kringum hífýli sín til að bjóða álfunum heim með formálanum „komi þeir sem koma vilja, fari þeir sem fara vilja, mér og mínum að meinalausu“ þegar álfarnir fluttu búferlum á nýársnótt. Skáldið er einnig mjög í vafa hvernig taka beri kveðju og hlátri álfadrottningarinnar „var það út af ástinni ungu sem ég ber / eða var það feigðin sem kallaði að mér?“ Jón Árnason getur þess í Þjóðsögum sínum að álfar geri sér far um að gera mönnum mein með ýmsu móti og viti menn stundum til þess orsakir en oft líka engar (Jón Árnason I 1862–1864:31) og Grímur Thomsen kveður svo löngu síðar í 3. erindi kvæðisins Á Sprengisandi: „Álfadrottning er að beizla gandinn, / ekki' er gott að verða' á hennar leið“ (I 1934:22–23).

„Hann er farinn að laga sig eftir Heine“ eru hin frægu einkunnarorð við kvæðaflokkinn Annes og eyjar, sem Jónas mun að mestu hafa ort veturinn 1842–1843 undir bragarhætti kenndum við Heine. Þetta eru ferðaminningar og

að jafnaði er kjarninn mynd úr íslenzku landslagi, gerð með örfáum strikum og einföldum orðum, en allt fær þetta líf og dýpt af djúpri tilfinningu ... Og mér finnst léttleikinn yfir kvæðunum eigi nokkuð að þakka uppörvun frá Heine. Og að nokkru leyti, og þó minna, gamanið í þeim, og fer þar þó að bera á mismun ... Helzt mundi Skrúðurinn minna á aðferð Heines; þar er alvaran og tilfinningin drottandi í tveimur fyrstu erindunum, en í því þriðja slær út í fyrir skáldinu, lendir í gáska — en þó ekki höggvísri illkvittni (Einar Ól. Sveinsson 1956: 275–276).

Eins og líklegt má þykja fer það mjög eftir kvæðum hvernig skáldið hefur blandað saman náttúrulýsingum, þjóðsögnum, endurminningum og lýsingu á sálarástandi sínu, en haldið er líkum hugblá í nokkrum þeirra svo sem kvæðunum um Ólafsvíkurenni, Hornbjarg, Drangey, Suðursveit, Hestklett, Arnarfellsjökul, Sogið, Efst á Arnarvatnshæðum, í síðasta erindi þess vísar skáldið til Eiríks, foringja hinna alkunnu Hellismanna, með því að nefna Eiríksjökul.

Í Tómasarhaga tvinnast treginn eftir „einkavininn“ og náttúrulýsingin í snilldarljóðlínunum tólf (I 1989:256).

Í kvæðaflokknum Annes og eyjar ríkir einfaldleikinn næstum einn, enn einráðari varð hann í Stökum. Það kvæðisheiti gæti þótt heldur fjarri lagi, en því hefur ráðið að sami hugblær er í þeim öllum. Það er eins og Stökur hafi orðið til af sjálfu sér þegar skáldið var í öngum sínum af einstæðingsskap og söknuði. Varla er vikið frá orðavali, orðaröð eða setningaskipan talmálsins og skáldið yrkir undir ferskeyttum hætti óbreyttum, sama hættinum og hann hafði numið með móðurmálinu í bernsku og ort undir honum þessa vísu, að sögn nokkuð á sjötta ári:

Buxur, vesti, brók og skó,
bætta sokka nýta,
húfutetur, hálsklút þó
og háleistana hvíta.

Í Stökum er ekki treyst á skáldlegt líkingamál eins og í Vísum Fiðlu-Bjarnar heldur minnir hispurslaus bersöglín frekar á Bryngerðarljóð. Samt er eins og orð Einars Ól. Sveinssonar um ýmis alþýðleg stef og þjóðsagnaljóð (1956:229), þar sem hann vitnar m.a. í áður nefndar vísur, eigi einnig við um Stökur:

Skáldskapurinn er sjaldan mikið lýriskur, og þá sjaldan það er, fylgir svo mikill hugur máli, að formið verður útundan, tilfinningin brýzt fram hálfnakinn.

Það var þessi beinskeyti og einfaldleiki sem Heinrich Heine var sannfærður um að væru höfuðeinkenni þjóðlegs, ljóðræns skáldskapar og hann reyndi að endurskapa í sínum eigin ljóðum (sjá Reeves 1974:40). Þegar Jónas þýddi þessi ljóð undir íslenskum háttum gætti hann upprunalegrar fegurðar þeirra oft með því að grípa til eddukvæðahátta eða ferskeytts háttar; þar fór Jónasi eins og mörgum öðrum Íslendingum fyrr og síðar að honum þóttu þessir hættir einkar vel fallnir til að halda uppi hinni ljóðrænu hefð til að form og innihald rynnu saman í órjúfandi heild í þeim kvæðum, „þar sem Heine er stöðugur í sér“ og þau „birta hreina, samfellda skáldlega fegurð“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:270).

Snemma á skáldskaparferli sínum hafði Heine hallast að þessari stefnu, enda hafði vegur þjóðkvæða vaxið mjög á uppvaxtarárum hans þegar þjóðernisvitund Þjóðverja tók fyrst að vakna undir hernámi Frakka og síðar að eflast eftir ósigra á vígvöllum á fyrsta áratug 19. aldar. Þess vegna efndu þeir Ludwig Achim von Arnim (1781–1831) og Clemens Brentano (1778–

1842) þannig í kvæðasafnið mikla, *Des Knaben Wunderhorn*, sem þeir gáfu svo út á árunum 1805–1808, að undirtitillinn varð *Alte deutsche Lieder*. Svo mjög höfðu tímarnir breyst frá árunum 1778–1779 þegar Johann Gottfried Herder hafði kappkostað að hafa kvæði frá sem flestum þjóðum í hinu fræga safni *Volkslieder*. En samt skilgreindu þeir þremmenningarnir hugtakið þjóðkvæði⁴ að svipuðum hætti og Herder, t.d. töldu þeir kvæði þekktra höfunda geta verið þjóðkvæði, og formálinn sem von Arnim samdi að ritinu heitir einfaldlega „Von Volksliedern“ og var það rökrétt frá framangreindu sjónarmiði. Við útgáfu þessa mikla og fjölbreytta kvæðasafns urðu vatnaskil í þýskri ljóðlist. Hermann Paul kemst svo að orði (1891:64) að safnið hafi verið

eine Fundgrube echt poetischer Situationen, Motive, charakterischer Züge. Und diese Fundgrube ist reichlich ausgeschöpft. Die Lyrik des 19. Jahrhunderts wäre ohne sie nicht denkbar.

Danski bókmenntafræðingurinn Georg Brandes fór nær anda ljóðanna þegar hann komst svo að orði (1891:345) um þetta safn sem bar höfuð og herðar yfir öll þjóðleg, þýsk kvæðasöfn fram að þeim tíma:

Her ansløges den Naturtone, der mange Aar igjennem gav den romantiske og efterromantiske Lyrik dens Friskhed og fulde Klang.

Það er engin tilviljun að Brandes skuli hafa látið „Naturtone“ vera frumlagið í aðalsetningunni því að skáldin Eichendorff, Mörike, Uhland og Heine — sá síðastnefndi var samt ekki eins fastur í skáldskaparrásinni og hinir, — reyndu ekki beinlínis að stæla þjóðkvæðin heldur að endurskapa látleysi þeirra í eigin kvæðum (Furst 1969:263). Með því að yrkja að þessum hætti höfðu þau valið að fylgja *Naturpoesie* í skáldskap en ekki *Kunstpoesie*, andstæðu hennar, en báðar voru þær bókmenntalegar meginstoðir ‘altæka skáldskaparins’, (Universalpoesie), hugtaksins víðlenda; samkvæmt skáldskaparfræðum Friedrich Schlegels var rómantíski skáldskapurinn framsækinn, altækur skáldskapur.

En þessar hugmyndir Schlegels höfðu að nokkru glatað fyrra gildi þegar hér var komið sögu, þótt ekki væri liðinn nema tæpur áratugur frá því að þær voru fyrst settar fram 1798 í hinu fræga 116. Broti í tímaritinu *Athenäum* (Heinrich 1984:75). Nú var lögð höfuðáhersla á hin þjóðlegu einkenni skáldskaparins eins og greinilega kemur fram í verkum Achims von Arnims og

⁴ *Volks-* merkir ‘alþýðu-’ í samsettum orðum en ‘þjóð-’ skírskoti það til lands. Hér er hins vegar þess að gæta að á þessum tímum og raunar mestalla 19. öldina hefði það verið þýtt *þjóð-*, eins og *Volkssage* hjá Konrad Maurer í *Isländische Volkssagen der Gegenwart* varð *þjóðsaga* hjá Jóni Árnasyni, sbr. *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri* (1862–1864).

Clemens Brentanos og annarra skálda sem fylgdu Heidelbergrómantíkinni, sem kalla mætti hárómantík, en í þessari fornfrægu háskólaborg, setri rómantískra, germanskra fræða, safnaðist saman um 1805 hópur skálda af annarri rómantísku, þýsku menntamannakynslóðinni. Öll voru þau andvíg heimsborgaralegri frumspeki Jenahópsins svokallaða (Hoffmeister 1990:34) og dýrkun þessara fylgismanna hinnar eldri rómantísku stefnu á einstaklingsbundnu ímyndunarafli skáldsnillinganna eins og kemur fram hjá þýska bókmenntafræðingnum C. Engel (1934:84):

Rein und ungetrübt, ohne Vermischung soll das eigene Leben des Dichters, seine Persönlichkeit, seine Individualität durch sein Werk leuchten. Trotzdem muß das Werk aus sich verständlich bleiben die Kenntnis vom Leben des Dichters, seines Schicksals darf nur der Erhöhung des inneren Erkennens und des Genußes des Werkes dienen.

Brentano (Engel 1934:41) hafði samt á þessu fyrirvara:

Wohl dürfen des Dichters Leben und Persönlichkeit durch das Werk hindurchleuchten, dürfen aber nicht das Verständnis des Werkes von ihrer Kenntnis abhängig machen oder gar verdunkeln ...

Rétt á undan stendur: „Skáldskapur má ekki vera huglægur“ (1934:40) og í þeim orðum er öllu meiri sannfæringarkraftur eins og sjá má í *Die Romantische Schule* eftir Heinrich Heine. Þar kynnir Heine *Des Knaben Wunderhorn*, m.a. með gömlu þjóðkvæði, Der Schweizer, sem Brentano hafði tekist að yrkja svo hlutlægt upp að ekki hefur annað hvarflað að Heine en þarna væri um dæmigert þjóðkvæði að ræða. En þýski fræðimaðurinn Hans-Günther Thalheim kemst (1966:393) að eftirfarandi niðurstöðu:

In der literarischen Vorlage Brentanos steht der Protest gegen das menschenunwürdige Söldnerwesen im Mittelpunkt. Bei Brentano, der die alte Vorlage bearbeitet hat, fehlt jede soziale Anklage.

Heine var ekki sá eini landa sinna sem mistókst að finna hvort ýmis ljóð væru eftir hárómantísku skáldin eða þjóðkvæði, og hefur hann samt víst þótt vita fullvel hvernig fara skyldi að því að stæla hin síðarnefndu; má þá minna á að furðumargir munu telja kvæðið um Lorelei þjóðkvæði, en alls ekki eftir Heine. En þarna dugar hvergi vitið eintómt þótt skarpt sé, en þegar lýrik hárómantíkurinnar kemst næst þjóðkvæðum, hrekkur engin greining til að átta sig á því hvernig hún hafi spröttið upp af sjálfsdáðum. Samt má freista þess að gera sér í hugarlund hvernig skáldunum heppnaðist að láta jafnvel

glöggskyggjastu menn komast í þrot við að rekja þræði hins ósjálfráða til áþreifanlegra hluta. Varla dygðu hugtökin innblástur og snilligáfa til að skýra hvernig skáldunum auðnaðist að gleyma sjálfum sér eins gersamlega við yrkingarnar og sannast hefur.

Í raun réttir er allt þetta sálræna ferli mjög dularfullt þegar þess er gætt að hárómantísku skáldin ortu ekki einungis af sjálfu sér heldur fannst öðrum að þeir hefðu ort ljóðin áreynslulaust. Ekki auðveldar það greininguna á þessu yrkingaferli að þrátt fyrir það að skáldin væru andvíg því að skáld létu einstaklingseinkennin koma um of fram í kvæðum sínum og einbeittu sér þess vegna að hlutlægre ljóðlist er ekki annað sýnt en þau hafi ort af yfirlögðu ráði og íhugun. En hvorttveggja er talið meginþættir í hinum meðvitaða skáldskap sem Þjóðverjar hafa kallað „Kunstpoesie“ og þýðir eiginlega ‘upphafinn, lærður skáldskapur’. Með þessu virðast Heidelbergskáldin hafa látið verða að veruleika kröfuna um sameiningu „Kunstpoesie“ og „Naturpoesie“ í rómantíska skáldskapnum sem Friedrich Schlegel hafði sett fram mörgum árum fyrr (Heinrich 1984:75):

Die romantische Poesie ist eine progressive Universalpoesie ... Sie will und soll Kunstpoesie und Naturpoesie bald mischen, bald verschmelzen.

Hins vegar vörðust þessi hárómantísku skáld að blanda saman skáldskap og mælskufræði eins og Friedrich Schlegel hafði ætlast til í Broti nr. 116 (Heinrich 1984:75):

Ihre Bestimmung ist nicht bloß alle getrennte Gattungen der Poesie wieder zu vereinigen und die Poesie mit der Philosophie und Rhetorik in Berührung zu setzen.

enda taldi Brandes (1891:345) að með því að sneiða hjá mælskufræðinni hefði þýska ljóðlistin orðið hinni frönsku efri á þessari öld:

Den tyske Lyriks Overlegenhed over den franske i dette Aarhundrede beror maaske mest paa den Venden sig bort fra alt Rhetorisk, som skyldes Paavirkningen fra ‘Des Knaben Wunderhorn’

Jakob Grimm hélt því fram (1985:40) að hvarvetna væri gerður greinarmunur á „Naturpoesie“ og „Kunstpoesie“, „die Poesie der Ungebildeten und Gebildeten“, skáldskap hinna ómenntuðu og menntuðu.

En það var einmitt hið þjóðlega sem Grímur Thomsen hefur mjög tekið til

meðferðar í æskuverki sínu *Om den nyfranske Poesi* (1843:11), enda koma þar bæði fram hugtökin þjóðarálit og þjóðarsmekkur (Folkedom, National-smag) og þjóðarskáldskapur. Skilgreining Gríms er á þessa leið (1843:2 nmgr.):

Ved „Smag“ mener jeg ikke den subjektive Anskuelse hos forskjellige Individer, men en objectiv, national Erkjendelse af det Objektive i Kunsten og Nationens Subordination under det, ikke alene fra Digternes, men ogsaa fra Publikums Side, hvor altsaa hine bør holde sig den Magts efterrettelige Befalinger i deres Produkter, og dette i Bedømmelsen deraf.

Því miður hefur Grímur ekki skilgreint „det Objektive i Kunsten“ en hann setur fram hugmyndina „Stilen er Nationen“ (1843:vi) andstætt „le styl c'est l'homme“ sem franski náttúruvísindamaðurinn George Louis Leclerc, greifi af Buffon (1707–1788), hélt fram og skýrir þetta ef til vill nokkuð val Gríms á viðfangsefnum einkum á efri árum.

Hins vegar skýrir hann betur hugmyndir sínar um hlutlæg tengsl þjóðarsmekksins við skáldin eða öllu réttara skáldverkin, en sambandið líkist að vissu leyti hringrás þar sem hvorki greinist upphaf né endir; tengslin eru samt nánast gagnkvæm; smekkur höfuðskálda þjóðarinnar og hennar sjálfrar fer saman, en skáldskapurinn er hjartnæmasta tjáning hennar og tíðarandans (Grímur Thomsen 1843:2–3).

Skáldin í Heidelberghópnum reyndu eftir megni að dylja höfundareinkennin og tókst þetta svo vel að það varð annað eðli þeirra sumra. Skáldmæltir Íslendingar á 19. öldinni þurftu aldrei að reyna þetta þegar þeir ortu vísur. Fyrirmyndirnar úr lausavísnasjóðnum ótæmandi höfðu þeir tileinkað sér, oftast eftirtektarlaust, við fleiri tækifæri en nútímamönnum gæti flogið í hug, meðan farið var með vísur nær því hvenær sem færi gafst. Vísurnar höfðu mótað skáldskapargáfu flestra þannig, að yrðu þeim vísur á munni, vel heppnaðar að almannadómi, urðu þær óðar höfundarlausir húsgangar; fór jafnvel svo fyrir vísum eftir alkunn skáld, t.a.m. sumum vísum Sveinbjarnar Egilssonar. Hver man nú til dæmis höfundinn að þessari vísu sem hann orti eftir tíðindasögn til Kristínar dóttur sinnar (Sveinbjörn Egilsson 1856:84):

Fljúga hvítu fiðrildin
fyrir utan glugga;
þarna siglir einhver inn
ofurlítill dugga.

4.4 *Vísur, kvæði og frumleiki*

Eddukvæðahættir hafa staðið einna næst hjarta Jónasi Hallgrímssyni og þar næst ferskeyttur háttur. Jónas hefur þekkt vísur af ýmsu tagi. Þegar hann hefur séð ættlandið hverfa í hafið á einhverri ferðinni til Kaupmannahafnar má vera að komið hafi upp í hugann þessi staka eftir Eggert Ólafsson (1832:193):

Öfund knýr og eltir mig
til ókunnugra þjóða.
Fæ ég ekki að faðma þig,
fósturlandið góða.

Á þessum tímum var máttur orðanna enn í góðu gildi, svo að það þótti duga að segja hug sinn á sem einfaldastan hátt ef hugur fylgdi máli eins og í vísunni gömlu (Jóhann Sveinsson frá Flögu 1947:18):

Að stöðva lax í strangri á
og stikla á hörðu grjóti;
illt er að festa ást við þá
sem enga leggur á móti.

Væntanlega hefur Jónas komist að því æ betur eftir því sem hann stálpaðist að yrkingahefð íslenska bændasamfélagsins var ekki ævinlega beinlínis einstaklingssinnuð. Almenn þekking á bundnu máli varð til þess að fleiri freistuðust til en ella að kasta fram lausavísum þegar tækifæri gafst. Ekki er heldur örgrannt um að menn hafi lagt rækt við hagamælsku sína til að vera viðbúnir því að draugar ljóðuðu á þá, misjafnlega dýrt, og dugði þá ekki annað en kunna glögg skil á bragfræðinni en sumir hagrýðingar hafa beinlínis viljað yrkja dýrt vegna þess að þeim hefur þótt það fallegra. Að vísu gat verið erfiðara að læra vísur af því tagi vegna sjaldgæfra orða og talshátta sem gerðu þær ókunnuglegri fyrir vikið, en þær hafa sennilega gengist síður í munni fyrir bragðið en hinar undir einfaldari háttum. Það gat gerst að mönnum óvitandi, vegna þess að eftir því sem hættir voru dýrari auðvelduðu bragarhættirnir mönnum að rifja upp einstök orð og jafnvel heilar hendingar. Þá var líka síður hætt við að ort væri í eyðurnar, stundum vegna þess að marga skorti til þess hagamælsku án þess að nokkur missmíði sæjust, og formið vísaði hinum hagamæltari á þeim mun réttari lausn sem það var strangara. Jafnframt tíðkaðist að yrkja fyrriparta til að láta aðra botna og gat verið freisting að byrja vísurnar sem dýrast bæði til að sýna mál- og bragfræðikunnáttuna sem greinilegast og eins til að aðrir ættu ekki alltof auðvelt með að botna.

Um langan aldur hafa orðið til samkveðlingar, þar sem sinn orti hvora vís-

una, og stundum brá fyrir orðalagi fyrri vísunnar í hinni síðari. Til var að menn létu ekki við það sitja að skiptast á skoðunum, heldur einnig að þykjast af bragfræðikunnáttunni. Í *Gömlum glæðum*, minningum Guðbjargar Jónsdóttur húsfreyju á Broddanesi, hefur geymst eitt af fáum slíkum dæmum. Annar hagrýðingurinn hét Þorsteinn, var smiður og fór eitt sinn (Guðbjörg Jónsdóttir 1943:61–62)

yfir að Skriðnesenni til að smíða og kom þangað áður en fólkið var komið á fætur. Hann fór því á einn gluggann eins og siður var, guðar og kveður þessa vísu:

Rennur dagur úti enn,
Enni fagurt birtist senn,
senn vill Steini æða inn,
inn að reyna hefil sinn.

Í rúmi undir glugganum svaf maður, er Kristján hjét; hann gegndi óðara með annarri vísu:

Yggur fleina er kominn
með orku hreina á gluggann minn.
Hlýt jeg Steina að hleypa inn
svo hefil reyna megí sinn.

Kristján var greindur maður og hagamæltur.

Vel má geta sér þess til að Þorsteinn hafi haft vísu sína nær fullorta í huganum þegar hann vakti Kristján, þótt aldrei verði það sannað. Vísa Kristjáns sýnir, hvernig kunnátta í skáldskaparmálinu og orð úr ávarpsvísunni ásamt eigin viðbótum gátu runnið saman í nýja, sjálfstæða heild. Einnig var algengt, eins og reyndar enn í dag, að ortur væri fyrri helmingur vísu en botninn fór að sjálfsögðu mjög eftir aðstæðum.

Þessi dæmi gefa nokkra hugmynd um skoðanir 19. aldar Íslendinga á hlutverki skáldmæltra manna. Í ljósi þeirra sést nokkuð greinilega hvers vegna Konráð Gíslason (Jónas Hallgrímsson IV 1989:118–119) hefur sagt Jónasi draum sinn um manninn mikla og föngulega sem

ávarpaði hann með kvæði. Þegar hann vaknaði, mundi hann úr því eftirfarandi erindi:

Landið var fagurt og frítt
og fannhvítir jöklanna tindar,

himinninn heiður og blár,
hafið var skínandi hjart.

En ekki má gleyma því að Konráð hefur ort þessar ljóðlínur, hvort sem hann hefur gert það í draumi eða vöku (Sigurður Nordal 1996:406) þó að hann brygðist ákaflega illa við því að Jónas skyldi hafa orðið til að „yrkja utan um þennan skít, mér til skammar og sjálfum þér til sæmdar“ (Konráð Gíslason 1984:67); hafa þeir vinirnir báðir numið í bernsku að „kvæðin hafa þann kost með sér, / þau kennast betur og lærast ger“. Nú fór það reyndar svo að kvæðið Ísland eins og reyndar tímaritið *Fjölur* í heild sinni var í *Sunnanþóstinum* kallað „grafskrift yfir Ísland“ (Jónas Hallgrímsson IV 1989:118). Hvort þá Konráð og Jónas hefur grunað þennan harða dóm er ekki vitað, en þeir vissu vel að „málið laust úr minni fer“. Að vísu eru nokkur áhöld um hvort

Jónas hefur þarna beinlínis fært í ljóð flestar þær hugmyndir, sem finna má í formálsorðum Tómasar Sæmundssonar

eins og Sverrir Kristjánsson (1970:171) hefur haldið fram. Þó að vitað sé að Tómas sendi félögum sínum uppkast sitt að formála *Fjölur* (Vilhjálmur Þ. Gíslason 1980:91), er ekki sjálfsagt að ætla að Jónas hafi stuðst beint við það heldur má gera ráð fyrir að hann hafi heyrt líkar skoðanir áður hjá Tómasi. En hvernig svo sem þessu hefur verið háttað er líklegt að þeir Konráð og Jónas hafi væntanlega litið svo á að í bundnu máli ættu þessar nýstárlegu hugmyndir greiðari leið inn í huga væntanlegra lesenda í bundnu máli en óbundnu og ættu þá að geta borist manna á milli.

Franska skáldkonan og bókmenntafrömuðurinn Germaine de Staël-Holstein ([1866]:149–150) hafði komst svo að orði í *De l'Allemagne*, öðru höfundriti sínu um bókmenntir:

De beaux vers ne sont pas de la poésie; l'inspiration, dans les arts, est une source inépuisable, qui vivifie depuis la première parole jusqu'à la dernière: amour, patrie, croyance, tout doit être divinisé dans l'ode, c'est l'apothéose du sentiment.

Kröfur Jónasar um frumleika og innblástur fara mjög saman við þær skoðanir og benda til þess að Jónas hafi jafnvel viljað stíga feti frammar þessum hörðu samtímakröfum, því að hann orti kvæði um öll þessi efni auk nokkurra í viðbót, m.a. undir dýrum fornháttum íslenskum. Það er ekki að furða þó að Magnúsarkviða, erfiljóðið eftir Magnús Stephensen, sé undir töglagi eða Leiðarljóð til herra Jóns Sigurðssonar alþingismanns undir dróttkvæðum

hætti, því að slíkum höfðingjum hæfðu dýrir hættir sem að fornu fyrir virðingar sakir; mun vart nokkurt kvæði hafa verið dýrar kveðið til heiðurs Jóni forseta eða honum til heilla nema Kvæði flutt af ungum námsmönnum í Reykjavík við komu Jóns Sigurðssonar frá Kaupmannahöfn, sumarið 1865, en þennan flokk tvítugan orti Matthías Jochumsson undir töglagi (Sigurður Nordal 1961:xvii, 108). Þar að auki mun þá enn hafa eimt nokkuð eftir af þeirri trú að máttur kvæða færi allmjög eftir dýrleika og þess vegna rétt að spara hvergi rímið til fararheilla oddvita þjóðfrelsishreyfingarinnar, hvort sem um var að ræða sjólag eða þinghald. Þá voru sjóferðir enn mjög undir náttúruöflunum komnar og því hefst kvæðið svo: „Byr um gráð þig beri / bugþægur, flugnægur.“ Á lýsingarorðunum sést að Jónas hefur haft trú á stigmagnaðri endurtekningu; vindurinn yrði bæði að vera hentugur og nægur til að skipið flygi áfram. En einnig hefur hann ort kvæði undir dýrum fornháttum, svo sem dróttkvæðum hætti, með jafneinföldu orðalagi og hann hafi engu síður ætlað þau börnum en fullorðnum.

Ennfremur hefur Jónas viljað koma til móts við áunninn smekk þjóðarinnar fyrir innrími. Bæði kvæðin, Á gömlu leiði og Hugnun, eru undir sama hætti, en í hinu síðara og yngra er spænska redondillan orðin hringhend.

Eins og sjá má hafa gamlar skáldskaparhefðir átt greiða leið í kvæði Jónasar Hallgrímssonar og virðast sóma sér þar hið besta í bland við sköpunargáfu einstaklingsins, en fróðlegt væri að hyggja enn frekar að hugmyndum Jónasar Hallgrímssonar um frumleika.

Í ritdómnum Um rímur af Tistrani og Indíönu bendir Jónas (1837:19) ekki einungis á

hvað mikjið honum sje ábótavant, þessum *kveðskap*, og hvursu það sje fjarstætt, að hann gjeti heitið *skáldskapur*

heldur veitist einnig að Sigurði Breiðfjörð fyrir að hafa verið „að kveða ifir söguna“ (1837:22). Hún sé „ligasaga“ (1837:19), en reyndar finnst Jónasi „að einu“ gildi,

hvurt hún er sönn eða ekkji, ef hún væri falleg á annað borð — ef það væri nokkur þíðing í henni og nokkur skáldskapur,

en af henni sé „ekkert að læra“ (1837:20). Þá mislíkar Jónasi mjög að „það sem skáldskapurinn hefði gjetað verið mestur í“ ástinni

á milli Tistrans og Indíönu, ... og hvurnig þau stríddu við hana í sálu sinni; og, á hinn bóginn, öfundin í Rauðrekji og drottunar-gjirmdin,

hvurnig þær lístu sjer, og komu honum til margskonar glæpa — þetta sé „einna vesælast í allri sögunni“ því að „drikkurinn úr horninu“ komi „eins og fjandinn úr sauðarleggnum (*deus ex machina*)“ og bendi þau saman allt í einu Tistran og drottningarefnið (1837:20). Augsýnilegt er að Jónas vill með engu móti átta sig á ástandrykkjarminninu, sem er einkennandi fyrir „liga-sögur“ skyldar lygisögnum sem Sverrir Noregskonungur kvað skemmtilegastar. Í þessu ævafora minni — en afbrigði af því kemur fyrir í ýmsum fornum, íslenskum textum (sjá Boberg 1966:242, minni T34 og Schlauch 1934:152) — hefur í aldanna rás mótast reynsla óteljandi kynslóða af töframætti ástarinnar til þess að hún festist sem tryggilegast í minni sagnamanna og áheyranda þeirra, og sagan gæti gengið áfram í manna minnum, en bókmenntirnar fengu svo loks í arf (1837:20). Einnig heldur Jónas því fram (1837:20) að á þessu eina dæmi megi „marka hvursu mikjið skáld hann sje“, þ.e. höfundur sögunnar; því honum hefir

furðanlega vel tekjist, að ónita með þessu móti efnið þar sem helzt var að hugsa til, það irði notað

og engin leið sé nú að lýsa því „sem mest hefði verið í varið“ (1837:20), langvinnu og flóknu sálarstríði Indíönu. Gagnrýnir Jónas svo harðlega efnis-meðferð Sigurðar í 5. og 9. rímu og hefur sýnilega talið hann þar helst til berorðan.

Jónas drepur svo í stuttu máli (1837:22) á þá skoðun sumra að enda þótt „efnið sje sona ljótt og heimskulegt“ sé rímnaskáldinu

ekkji um það að kenna — honum beri að kveða ifir söguna, eins og hún sje og hafa það liðugt.

En þá megi þeir (1837:22) sem hafa þetta fyrir satt ekki

kjippa sjer upp við það, þó aðrir, sem vit hafa á, gjeti ekki kallað þesskonar rímur *skáldskap*, eða þá menn *skáld*, sem hnoða þeim saman.

Sakar Jónas Sigurð um að hafa valið slíkt efni af „smekkleisi“ og „tífinningarleisi á því, hvað skáldlegt sje“ og grunar (1837:22) hann þess vegna um að vera

ekkji gjæddur neinum verulegum skáldskaparanda, eða þá, að minnsta kosti, að öbl sálarinnar sjeu of illa vanin, og vitið of lítið, til að kannast við þennann anda og stjórna honum rjettilega. Á hinn bóginn gjet-

ur líka góðu skáldi orðið nokkuð úr vesælu efni, ef hann fer með það eins og skáld.

Um þetta mátti Jónas trútt tala, því að í sama árgangi í *Fjölni* hafði hann birt kvæðið Móðurást um konu í Noregi sem hafði lagt lífið í sölurnar til að bjarga börnum sínum tveimur frá því að verða úti í kafaldsbyl. Jónas tekur þar (1837:30–32) öllu vægilegar til orða en í rímnadómnum, enda sé

fljótsjeð, að þessi viðburður er fullgott irkjis-efni, ef skáld ætti með að fara; og það hefir sá fundið, sem orkti kvæðið í Sunnanpóstinum.

Móðurást er að mestu þýðing séra Árna Helgasonar, stiftsprófasts í Görðum (1777–1869) og ritstjóra *Sunnanpóstisins*, á kvæðinu Betlersken på Hittersøen eftir norska skáldið Conrad Nicolai Schwach (1793–1860) (Jónas Hallgrímsson IV 1989:128). Þegar bornir eru saman textar Árna og Jónasar er erfitt að verjast þeirri hugsun að skilningur Jónasar á frumleikahugtakinu sé í höfuðatriðum samkvæmt fagurfræði 19. aldar því að hann vill láta fegurð efnisins njóta sín og útrýma öllu sem spillir henni (Jónas Hallgrímsson IV 1989:128). Jafnframt því sem Jónas einbeitt sér að meginefninu, móðurástinni (Jónas Hallgrímsson IV 1989:129), verður kvæðið bæði ólíkara fyrirmyndinni og frumlegra enda kveður Jónas „um þetta formfagra *ballödu*“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:257).

Um frumleika í efnisvali eða efnismeðferð mun öllu torveldara að dæma en hvernig þetta eftirsóttá fyrirbrigði birtist í sjálfum búningi skáldskaparins; virðist heldur hægara að meta hið síðastnefnda hlutlægar og nákvæmar. Um tengsl tungumáls og bragarháttar stendur í framangreindu riti Þorleifs Guðmundssonar Repps (1824:10):

Det er saare vigtigt for den følgende Undersøgelse, at man klarligen indseer Metrikens Forskjel og Eiendommelighed i de forskjellige Sprog, som er begrundet i deres Character ...

Á öðrum stað (1824:27) bendir Þorleifur á hvernig skáldin velji hættina og aðlagi þá samkvæmt eðli kvæðanna og eigin skapgerð:

Aabenlyst er det, at i mange af de anførte Beskaffenheder retter Metrumet sig, eller snarere er det af Digteren lempet og valgt, efter Digters Natur og hans egen Gemytsbeskaffenhed tillige.

Þorleifur drepur þarna á þátt skáldgáfunnar í yrkingum. Hann tekur jafnframt fram að enn þýðingarmeira sé hljómfall háttarins, enda þjóðlegt, sem skáldið

rekist á en skapi það ekki, en hljóti, vilji og eigi að fara eftir því, þar eð hugarástand þjóðar hans og hans eigið hljóti að minnsta kosti að vissu marki að fara saman (1824:27–28):

Men ogsaa i dette Capitel fornemme vi noget mere betydende, som er Nationalt, som Digteren forefinder, ikke selv danner, men maa, vil og bør rette sig efter, da hans Nations Stemning i det mindste til en vis Grad er og maa være hans egen ... Umiskjendelig synes mig f. Ex. Marschtacten skjönt heller ikke meget regelmæssig, at være i følgende Metrum, som Islænderne recitere saaledes.

Ef til vill hafa þessar kenningar ekki komið Jónasi mjög svo á óvart, en þær hafa getað orðið honum kærkomið leiðarhnoða um vandrataðar bragarlóðir og bent honum á að samhæfa eftir föngum efni og form.

Eins og Einar Ól. Sveinsson hefur bent á (1956:255) fór svo að formgallar þeir, sem fundnir verða á kvæðum Jónasar áður en hann heldur utan í fyrsta sinni sumarið 1832, hverfa. Þaðan af er eins og frumleiki Jónasar Hallgrímssonar hafi verið fölginn í því m.a. að sníða efninu og andagiftinni þann búning sem hæfði best hverju sinni, áreynslulaust. En eiginhandarrit Jónasar að fjölmörgum kvæðum hans gefa merkilegar vísbendingar um breytingar skáldsins á kvæðum, m.a. vandlæti skáldsins um orðaval. Af öðrum heimildum kemur í ljós að skáldið hafði mörg kvæðanna lengi í smíðum. Upp úr fyrstu utanferðinni sést „hversu nýir bragarhættir þyrpast nú fram!“ (1956:255). Dróttkvætt kemur fram í nýrri mynd (lengt um eitt atkvæði, vísan fjórar línur) „en svo mjúkt að það er nærri því ókennilegt“ og enn fleiri fornháttafbrigði (1956:256). Nú fer Jónas að leggja sig eftir suðrænum háttum og yrkir Ég bið að heilsa sem er talin fyrsta sonnetta sem ort er á íslenska tungu (Jónas Hallgrímsson IV 1989:186) og redondilla og tríolet eru kynnt ljóðelskum Íslendingum í glettnum kvæðum um kunnugleg efni. Hjá Heine lærir Jónas svo „eftirlætisbrag Heines“ sem er ferskeyttur, forliður og þrír tvíliðir í jöfnu vísuorðunum, en forliður, einn tvíliður auk stýfðs tvíliðs í hinum ójöfnu og rímið er abcb, og hitt er spánska rómansan sem er rímuð hjá Jónasi (Einar Ól. Sveinsson 1956:257). Jónas yrkir svo kvæðið Ísland við fjórar hendingar sem Konráð Gíslason lærði í draumi (Jónas Hallgrímsson 1883:390). Hefur það varla verið tilviljun að þær skyldu einmitt vera undir hinum klassíska, elegíska hætti, en samkvæmt forngrískum og rómverskum skáldskaparfræðum var *elegia* upphaflega háttur einkennandi fyrir hvers konar alvörubrunnar hugleiðingar skáldsins (Holman 1975:183). Kemur því ekki á óvart að Jónas hafi viljað láta yrkisefnið verða samgróið hættinum og talið hann til

Þess fallinn að leggja áherslu á efnislega heild þessa margslungna kvæðis, enda því ekki skipt í erindi í frumþrentuninni í fyrsta árgangi *Fjölnis* 1835. Með hinni þungu áherslu á báðum atkvæðum ávarpsorðsins *Ísland* sýnir skáldið fram á það hve honum er föðurlandið hjartfólgið. Meginhluti kvæðisins Gunnarshólma er „terzína, marglit flétta, sem að öllu sjálfráðu endar aldrei“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:256) og tryggir órjúfandi tengsl lýsingar landsins og hinnar sögulegu frásagnar af Gunnari á Hlíðarenda. Að henni lokinni verða skil í efnistökom og þess vegna skiptir um hátt og við tekur októvuháttur í tveimur átta ljóðlínu hlutum (Jónas Hallgrímsson IV 1989: 131). Hvor þeirra um sig er „stanza, svipmikil og tíguleg“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:256), enda stígur nú „skáldið sjálft fram í fyrstu persónu og dregur lærdóma af sögu Gunnars og birtir meginhugsun kvæðisins“ (Jónas Hallgrímsson IV 1989:131). Hannes Pétursson segir (1979:56) að Gunnarshólmi sé „hánýtízkulegt kvæði um Gunnar á Hlíðarenda“ og þetta (1979:52)

orðlistarverk ... að langmestu leyti undir ströngum bragarhætti, terzínunum, sem hann hafði aldrei glímt við áður svo vitað sé, né nokkur annar íslenzkur höfundur, kvæði rammsmíðað bæði að hugsun og formi.

Halldór Laxness getur um „þá stökkþróun sem orðin er í íslensku skáldskaparformi með tilkomu Gunnarshólma“ (1957:xiv). Enn mætti rekja hvernig Jónas yrkir um íslenska náttúru og tungu, lofsöngva um sólina, dýrakvæði, barnavísur og veislukvæði sem hafa orðið þjóðinni hugstæð, sum undir fornháttum, önnur undir rómantískum, söngþýðum bragarháttum. Hinum fornu háttum breytti hann til að gera þá blæfegurri og helgaði hina síðarnefndu íslenskunni með ljóðstafasetningunni ævafornu, enda vissi hann hvað við lá, og þannig tókst honum að flytja boðskap þjóðfrelsis og ættjarðarástar á vængjum söngvinna bragarhátta rómantísku stefnunnar.

5 Söguljóð Gríms Thomsens

5.1 *Grímur og söguljóðin*

Premeningarnir, Bjarni Thorarensen, Jónas Hallgrímsson og Grímur Thomsen, sem lögðu kjólinn að hinu nýja rómantíska fleyi íslenskrar ljóðagerðar virðast hafa gætt þess að í honum væri kjörviður að gleggstu manna yfirsýn. Þeim varð þetta auðveldara en ætla mætti vegna þess að þeir voru að ýmsu leyti ólíkir að að uppruna, uppeldi og menntun og einnig að skapferli, þótt skapmiklir væru þeir allir. Lífskjör þeirra og áhugamál urðu þess vegna ólík.

En enginn þremmenninganna helgaði sig skáldskapnum eingöngu og iðkuðu þeir hina vammí firrðu íþrótt við afar misjöfn kjör. Auðveldast reyndist Grími Thomsen að brjótast til sjaldgæfra metorða á íslenskan mælikvarða og skipti þar sköpum að Grími hélst uppi að sniðganga venjulegan íslenskan embættis-mannaframa með því að hætta fljótlega við lögfræðinámið við Kaupmanna-hafnarháskóla og snúa „sjer að heimspeki, bókmentum og svonefndum fagur-fræðum“ (Jón Þorkelsson I 1934:xiv). En þess skal minnast að ritgerð Gríms *Om den nyfranske Poesi* (1843) er bókmenntasöguleg og valdi Grímur þá sér að einkunnarorðum varnaðarorð Chateaubriands: „Une vue de la litterature, isolée de l'histoire des nations, créerait un prodigieux mensonge“ (‘Líti menn ekki á bókmenntirnar í tengslum við sögu þjóðanna, láta þeir gífurlega blekkjast’) (1843:iii). Af þeirri ástæðu einni er augljóst að Grímur hefur þurft að leggja drjúga stund á sagnfræði, þótt hann hafi ekki gert það formlega. Fyrir ritgerðina hlaut hann önnur verðlaun Kaupmannahafnarháskóla (Jón Þorkelsson I 1934:xiv) og um hálfu öðru ári síðar samdi Grímur heimspeki-legan formála að ritgerðinni, líklegast í tilefni af útgáfu hennar. Enda þótt hann vitni til margra franskra rita ber þar mest á þýsku heimspekingunum G. W. F. Hegel (1770–1831) og F. W. J. von Schelling (1775–1854) sem voru einhverjir helstu heimspekingar rómantísku stefnunnar á 19. öld.

Áhrif Schellings voru víðtæk, m.a. á Henrik Steffens sem hafði lagt stund á heimspekikenningar hans (Hoffmeister 1990:108) og öðlast þannig þekk-ingu til að sannfæra Oehlenschläger hinn unga um það hve þroskavænleg rómantíska stefnan yrði fyrir skáldgáfu hans (Gustav Albeck 1971:22–23).

Með lofseinkunn lauk Grímur 22. apríl 1845 prófi í heimspeki og skáld-ritum hinna nýrri tíma og varði ritið *Om Lord Byron rétttri viku síðar* og hlaut fyrir það meistaranafnbót. Framsetning Gríms „ber mikinn keim af Hegel hinum þýska“ (Jón Þorkelsson I 1934:xviii) svo að Grími hafa þá auðvitað verið gjörkunnug rit hans.

Grímur varð „að kalla mátti, fyrstur manna til að kynna lesendum í Dan-mörku og annars staðar á Norðurlöndum skáldskap Byrons og einstakan æviferil hans“ (Richard Beck 1937:130). Varla þarf því að undrast að tæpu ári síðar veitti konungur Grími óvenjulega ríkulegan styrk til þess að ferðast um meginlönd Norðurálfunnar, einkum í því skyni að verða fullnuma í nýju málunum (Jón Þorkelsson I 1934:xviii). Frá París skrifaði Grímur svo 14. september 1846 móðurbróður sínum, Grími Jónssyni amtmanni, að hann ætlaði sér (Aðalgeir Kristjánsson 1983:68)

að stunda hér söguna, því enginn stendur Frökkum á sporði í þeirri vísindagrein nú á dögum. Guizot, Thierry, Thiers, Villemain, Chateau-

briand, hver öðrum meiri, en þó enginn á við *Michelet*, eru nú klerkar og ábótar sögunnar.

Er auðséð að Grímur hefur brunnið í skinninu að sjá sagnfræðingana sem hann hafði vitnað til í Áliti um ritgjörðir (1845c:93–120). Sést greinilega af þessu, að Grímur hefur viljað kynna sér sagnfræðina frá sem flestum hliðum til að gefa út með fræðilegum hætti *Les garanties anglo-françaises*, sem greiddi götu hans inn í utanríkisþjónustuna eins og Aðalgeir Kristjánsson hefur bent á (1983:65). François Guizot (1787–1874), Augustin Thierry (1795–1856), Adolphe Thiers (1797–1877) og Abel François Villemain (1790–1860) voru allir nema Villemain mikilvirkustu sagnfræðingar Frakklands auk þess sem þeir sinntu yfirleitt öðrum störfum svo sem blaðamennsku eða kenndu við ýmsa virtustu æðri skóla landsins. Um Thiers skal þess getið að hann var einn hinna frjálslyndari leiðtoga stjórnarandstöðunnar þegar Grímur dvaldist í París. François-René, vicomte de Chateaubriand (1768–1848) hefur getið sér meiri frægð sem skáld en sagnfræðingur enda einn helsti frumkvöðull rómantísku stefnunnar í frönskum bókmenntum og hafði Grímur ritað um hann í *Om den nyfranske Poesi*. En orð Gríms „en þó enginn á við *Michelet*“ eru dagsönn því að afköst hans voru undraverð og óhagganlegur er orðstír hans sem mesti sagnfræðingur Frakka. Þegar Grímur kom til Parísar hafði Jules Michelet (1798–1874) verið forstöðumaður sagnfræðideildar Þjóðskjalasafnsins frá því 1830 og haft yfirumsjón með flokkun og sagnfræðilegu mati skjala og jafnframt kennt bæði við École Normale og Sorbonne, félagi í Académie des Sciences Morales et Politiques og prófessor í sagnfræði og siðfræðilegri heimspeki við Collège de France.

Nýr skilningur á sagnfræði var mikilvægur þáttur rómantísku stefnunnar og því var skiljanlegt að skáldin sæktu af meira kappi en fyrr í óþrotlegan sjóð einstakra sögulegra atburða til að gæða verk sín aðdráttaraflí frumleikans. Sögulega skáldsagan hélt innreið sína í evrópskar bókmenntir og leikskáldin kepptust við svo að unnt væri að sjá æ fleiri fyrri tíma atburði og menn á leiksviðinu. Mannfæð og fátækt torvelduðu Íslendingum bæði að gefa út skáldsögur og koma á fót leikfélögum, hvað þá að stofna leikhús. Hins vegar var leiðin öllu greiðari söguljóðunum, enda langtum kostnaðarminna að koma þeim á framfæri. Þegar kvæði Gríms Thomsens eru borin saman við kvæði Bjarna Thorarensens og Jónasar Hallgrímssonar kemur fljótlega í ljós að hann var stirðkvæðari en þeir báðir. Enda þótt ómótmælanlegt sé, eins og Andrés Björnsson (1946b:xii–xiii) hefur bent á, að greinileg skil verða í braglist Gríms með eftirmælunum eftir Jónas Hallgrímsson en þrátt fyrir það að hann yrði þvílíkur „hagsmiður bragar“ að hind var á, var eins og honum væri

frekar gefið að lýsa glæsilega náttúru fyrirbrigðum eða atburðarás en hvíkul-um geðbrigðum. Ekki brast Grím samt innileik. Í Ávarpi til fósturjarðarinnar úr framandi landi (1858 eða fyrr) hefur skaphitinn orðið tregðu skáldgáfunnar yfirsterkari og myndhvorfin og kveðandinn sameinast áreynslulaust. En Grímur afréð ekki fyrr en átta árum síðar að halda heim til áttahaganna og enn liðu tvö ár þangað til að hann væri alkominn heim.

5.2 Íslensk yrkisefni

Á þessu tímabili velur Grímur sér íslensk yrkisefni æ oftar. Kvæðið Ísland er ástarjátning til Fjallkonunnar. Í Gunnarsrímu sjáum við þau Gunnar á Hlíðar-enda og Hallgerði á örlagastundu og heyrum í anda skáldleg orðaskiptin áður en þau skiljast að eilífu. Á Sprengisandi og í Leiðslu hafa vættirnir og náttúran heillað skáldið. Raunsæ mannlýsingin í Eiríki formanni ber glöggvitni endurminningar frá æskuárunum um formennina á Álftanesinu. Sama árið og Grímur lét af embætti í Danmörku yrkir hann Barnafoss um grunleysi barna í varasömum töfraheimi íslenskrar náttúru. Hesturinn hefur svo bæst í hópinn í Skúlaskeiði, bjargvættur landsmanna í lífsbaráttu kynslóðanna, jafnöruggur í þeysireið um fjöll og firnindi og í viðsjállei reið í tungsljósi á ís „því þar sem álfar frömdu sinn feiknstafaleik, / feigðarhylur gein þar og spöngin var veik“, segir í Álfadansi (Grímur Thomsen I 1934:18).

Upp frá þessu áttu sögulgjóðin hug Gríms. Þrátt fyrir nokkur afskipti af íslenskum stjórnámálum um árabíl fékk hann nú næði í kyrrðinni á Bessastöðum til að láta reyna á íhyglina; hefur það verið kærkomið Grími sem ekki var hraðkvæður að jafnaði, enda hæfileikinn til að velta lífinu og tilverunni fyrir sér talinn skipta öllu meira máli við yrkingar sögulgjóða en annars bundins máls, vegna þess að í sögulgjóðum spinnur skáldið söguþráð, setur atburði á svið og lætur menn með ólíka skapgerð takast á til að skapa trúlega atburðarás. Þá var Grímur bæði gæddur afburðagáfum og hafði öðlast mikla reynslu og fágæta bæði í dönsku utanríkisþjónustunni og stjórnmalalífi yfirleitt, þar sem næm mannþekking hefur ekki verið ómikilvægasti þáttur traustrar þekkingar á aðstæðum. Grímur hefur því fengið fleiri tækifæri og sjaldgæfari en flest önnur íslensk skáld allt frá stallaradögum Sighvats Þórðarsonar við hirð Ólafs helga og hirðskáldsárunum hjá Magnúsi góða, syni hans, til að kynna valdamönnum af eigin raun. Þekking Gríms á mannlífinu var því bæði yfirgripsmikil og fjölbreytt. A. W. Schlegel hefur sýnt fram á hve geysileg þekking á nytsömum staðreyndum hafi dregið Shakespeare langt og kemst þessi mikli Shakespearefræðingur svo að orði (II 1966:123): „Überhaupt ging seine Neigung nicht darauf, Worte, sondern Tatsachen einzu-

sammeln.“ Skemmtilegt væri að fara í mannjöfnuð þessara skálda. Grímur þekkti mætavel til verka skáldjöfursins enska; sýnast þeir hafa kunnað margt svipað fyrir sér, að breyttu breytanda að sjálfsögðu.

Að efni eru söguljóð Gríms Thomsens fjölbreytt. Þar sést ekki aðeins hve víðlesinn hann var, heldur einnig minni hans á ýmsar sagnir og margt um þjóðtrú úr munnmælum. Ekki er auðvelt að marka megindrætti söguljóðanna í tímaröð, enda ekkert tiltækt um þetta efni nema heimildabrot. Oft gat liðið langur tími milli yrkingatíma og birtingatíma og er besta dæmið Fiðlarinn sem Grímur orti 1846 í París en lét ekki birta fyrr en 1893. Í því eru margar vísanir í ýmsar fornar, íslenskar heimildir sem koma fram í ýmsum kvæðum yngri. Einnig eykur mjög á fjölbreytnina að í söguljóðunum spannar Grímur allt sviðið frá menntagyðjunni „Sögu“ til ævintýra. Í kvæðaflokkunum Hemings flokki Áslákssonar og Rímum af Búa Andríðssyni og Fríðu Dofradóttur fjallar hann einmitt um tengsl þessara höfuðskauta og kveður svo í upphafinu að Búa rímum (Grímur Thomsen I 1934:142):

Tveir eru heimar harla' ólíkir
hafa þó báðir satt að geyma;
annar lífs er reynslu ríkið,
raun og vera þar á heima.

En:

Hin er veröld hugarburðar,
hún er stórum víðlendarí;
aldrei gengur þar til þurrðar
þó að skáldin líft það spari
hugvitið ...

En það skiptir ekki máli hvort um er að ræða „lífs ... reynslu ríkið“ þar sem „Saga réttorð ekkert ýkir, / engu mun hún heldur gleyma“ eða „veröld hugarburðar ... og orða Urðar / er þar skáldið forsöngvari“, því að Saga „reikningsglögg hún ristir á spjöldin / rún um það sem starfar öldin“, „en — ævintýrsins undir hjúpi / alvara býr þar í djúpi“. Þessi alvara er ekki hversdagsleg því að skáldsagan (I 1934:142–143):

tærar fram hún leiðir lindir
lífsins upp af sendnum grunni;
best þær svala sálum hreinum
af sora lífs og heimsins meinum.

Athyglisvert er að andstæðurnar í söguljóðum Gríms eru „Saga“ og „skáld-

saga“ sem þarna er sýnilega samheiti við ævintýri. Bæði þessi hugtök vísa til efnisins og jafnframt áreiðanleikans en ekki búnings.

Í megindráttum líkist Hemings þáttur Áslákssonar mjög ævintýri að gerð, til dæmis hagar Haraldur Sigurðarson sér eins og illir ævintýrakóngar og Hemingur, aðalsöguhetjan lendir í vandræðum sem hann bjargast ekki úr hjálparlaust, frekar en aðrar ævintýrahetjur í svipuðu hlutverki. Samt kemur fyrir að ævintýrahetjunum duga brögðin ein, eigi þeir við nautheimska and-stæðinga að etja, en glópalánið þegar allt um þrýtur. Í Hemings flokki þurfa bjargvættir Hemings aðeins að sjá við Haraldi konungi þegar hann beitir brögðum til að koma Hemingi fyrir kattarnef. Prautina sem konungur leggur fyrir Heming leysir hann hins vegar með einstakri skotfimi sinni. En einmitt hún sannar að þarna er um flökkusögn að ræða.⁵

Í greininni Um Hemings flokk Áslákssonar sýnir Andrés Björnsson heimildanotkun Gríms og skulu hér rakin nokkur helstu atriðin. Fyrst sýnir Andrés (1946a:64–65) hvernig Grímur hafi farið að því að setja Áslák og Heming í stað Þóris og Refs, og þar sem þeir Áslákur þurfa að komast til Noregs, lætur Grímur þá leynast burtu á skipi þeirra að næturlagi.

Hér á eftir fær sagan um Heming nýjan grundvöll og skiljanlegar orsakir þess, sem í þættinum segir, en væri óskiljanlegt, ef Grímur hefði ekki fundið upp á þessu snjallræði, og nú verður Hemingsþáttur þess verður, að út af honum sé ort. Hemingur er nú orðinn sonur Magnúsar konungs og réttborinn til konungstignar eftir föður sinn. Hugur Haralds konungs til Hemings verður skiljanlegur, en hann virtist alveg út í loftið, væri Haraldur aðeins sonur lends manns eða bónda.

Þessi athugasemd er fullkomlega rökrétt í sjálfu sér, því að með því að gera Heming son Magnúss góða og réttborinn til ríkis gat konungdómi Haralds orðið hætt ef alþýða manna frétti hvernig ættar Hemingur væri, en konungur sjálfur óvinsæll eins og viðurnefnið harðráði bendir til. En vondir ættingjar eru enn algengir í ævintýrum eins og í daglega lífinu. Þá er úrfelling jarteiknanna einnig mikilsverð. Með því að sleppa þeim verður flokkurinn bæði sannsögulegri og Grímur getur endað hann á hinn eftirminnilega hátt „og *reyrð var örin silfri*, sá það Tosti / sem til bana Haraldur var lostinn“. Ýmsu er svo aukið í, m.a. „fær Halldór Snorrason stærra hlutverk í kvæðinu en það

⁵ Náskyld er sögnin um svissnesku hetjuna Wilhelm Tell, en einnig er hún til hjá Saxa hinum málsþaka og í öðrum norrænum heimildum (sbr. Andrés Björnsson 1946:62 og Fellows-Jensen 1962:cxxvii–cxxxv).

krefst til þess að samsetningin verði órofin“ (1946a:71) en þar kom dálæti skáldsins á Halldóri Snorrasyni fram á eðlilegan hátt án þess flokkurinn breyttist verulega að gerð. Engar athugasemdir skulu heldur gerðar við það að Grímur hafi sleppt þremur ferðum Haralds konungs „á fund Ásláks, áður en hann lætur sækja Heming. ... Sú frásögn var of löng til þess, að kvæðisheildin þyldi hana“ (1946a:74).

Í ævintýrum og ævafornum sögnum táknar þrítalan stífgandi í frásögn en stytting Gríms dregur úr ævintýrablænum og styrkir sagnþættina í Hemings flokki Áslákssonar. Þegar þessi dæmi eru dregin saman kemur í ljós að heimildanotkun Gríms miðar að því að fá svigrúm til að yrkja sérstætt sögulgjöld með stórbrotnum mannlýsingum, mikilfenglegum átökum og atburðum þar sem hetjan vinnur annaðhvort úrslitasigur að lokum eða fellur með sæmd. Að þessu leyti minnir Hemings flokkur mjög á Óðysseifskviðu. Báðar hetjurnar er hæfileikaríkari en aðrir menn, en þurfa samt á hjálp annarra að halda þegar mikið liggur við; í Óðysseifskviðu veitir gyðjan Aþena sjálf Óðysseifi þegar mest á riður í bardaganum við biðlana, en Hemingur berst í fjölmennu óvinaliði Haralds konungs þegar til úrslita dregur milli þeirra svo að hann þarf ekki annars við en skotfiminnar.

Rímur af Búa Andriðssyni og Fríðu Dofradóttur eru ævintýri, en úr heimildinni, Kjalnesinga sögu, hefur Grímur sleppt því sem ekki gat samrímt auðröktum söguþræði ævintýranna og einfölduðum mannlýsingum. Uppi- staða kvæðisins er sendiferðin sem Búi fer að skipan Haralds konungs hárfagra til að færa konungi tafl Dofra fóstura hans. Búi á ánægjulega vetrardvöl í fjallinu hjá Dofra og þau Fríður Dofradóttir giftast með ljúfu samþykki föður hennar, flytja til Íslands, reisa bú á Esjubergi og búa þar farsællega til elli. Í Kjalnesinga sögu er hins vegar rakið hvernig Búi sveik fyrst Ólöfu Kolladóttur og síðar Fríði Dofradóttur í tryggðum og greint frá því hve illa Búi tekur við frændsemi Jökuls þegar hann kemur austan úr Dofrafjöllum frá Fríði móður sinni og frændum. Búi skorar á son sinn í fangbrögð til að Jökull geti sannað skyldleikann með aflinu en svo fer að hann banar föður sínum. En þetta er epískt afbrigði af þessu forna einvígisminni föður og sonar en ekki rómantískt og á þess vegna ekki heima í ævintýrum. Grími hefur verið í mun að láta skáldskapinn njóta sín eins og hann gæti skírástur orðið og felld atburðinn brott þess vegna. En til að undirheimar Dofra séu í sönnum ævintýrastíl skortir ekki lýsingar á dvergum og smíðum þeirra eins og í fornaldarsögum, og stórkostlegar eru skemmtanir risanna þó að hættir þeirra séu allajafna fagaðir.

Af Áliti um ritgjörðir, ritdómi Gríms um *Ágrip af merkisatburðum mann-*

kynssögunnar, má bæði sjá hve sagnfræðileg þekking hans hefur snemma verið viðtæk og skoðanir hans á sagnfræðinni sjálfri (1845c:93–120). Söguhyggjan var þá ráðandi kenning og fjallar Grímur um helstu einkenni hennar, sögulega þróun, tengsl mikilmenna sögunnar og aldarháttarins og sögulegar heimildir, þ.e. sögu atburða og einstaklinga. Grímur birti einnig ritgerðir um sagnfræðileg efni í Tímariti Bókmenntafélagsins. Til marks um sagnfræðigildi bókmenntanna vitnar Grímur til sögulegu skáldsögunnar *Woodstock* eftir Walter Scott þar sem Oliver Cromwell kemur mjög við sögu og til leikrita Shakespeares um „ensku borgara-stríðin millum hinnar rauðu og hvítu rósar (Ríkarður 2ar — Ríkarður 3ðji)“ því að þar „sé fólgin kjarni miðaldarinnar, einsog hún var á Englandi“ (1845c:113–114).

Þriðji mikli kvæðaflokkur Gríms Thomsens er um samdrátt höfðingjadótturinnar Sigríðar Erlingsdóttur af Jaðri og höfðingjasonarins Indriða Einarssonar þambarskelfis. Hún hefur beðið hann fars til frænda sinna en þetta verður til þess að þau kynnst við vafasamar aðstæður að mati föður hennar, enda hefur illur orðrómur um dvöl þeirra í fiskiskálum flogið á undan hjónaleysunum sem hvalsaga. Erlingur hersir heimtar að Indriði fasti, láti krúnuraka sig og beri járn til að sanna sögu sína um saklaus samskipti þeirra. Að því loknu verður svo úr eftir nokkurt þóf í fjölskyldunni að Erlingur býður Indriða að kvænast dóttur sinni. Við liggur að Einar þambarskelfir faðir Indriða veiti Erlingi atgöngu með miklu liði til að hefna vansa Indriða þegar hann hittir son sinn á heimleið, en Indriða tekst að sefa hann. Kvæðinu lýkur svo með fullum sáttum í brúðkaupsveislu ungmennanna.

Grímur hefur að mestu stuðst brotalítið við Pátt Eindriða ok Erlings í sögu Ólafs konungs hins helga (Fornmannna sögur V:304–320), nema hvað hann sleppir kynningu á Erlingi Skjálgssyni og skýringu á því hvers vegna Sigríður hittir Indriða einmitt í Fólkrín í upphafi kvæðisins. Viðbætur eru litlar nema nokkur erindi um myndarskap og hugkvæmni Sigríðar við að búa vistlega um þau Indriða og skipshöfnina í fiskiskálanum. Úr tilvitnun í 43. kafla sögu Ólafs konungs hins helga yrkir skáldið skarpa áminningu Ástríðar húsfreyju á Sóla til eiginmannsins svo að þau Skjálgur sonur þeirra koma tauti við hann. Þá hefur skáldið bætt við frá eigin brjósti hjartnæmu lokaerindi um hvernig ungu hjónin „á ferðinni þau gerðu bug / til hins fyrri fiskiskála ...“ (Grímur Thomsen II 1934:33) þangað sem fyrst þau festu tryggðir. En þessar viðbætur styrkja hinn epíska stíl kvæðisins, því að þær eru til þess að skreyta söguþráðinn sjálfan án þess að brjóta í bága við sennileika hans.

Úr Þorleifs þætti jarlsskálds í sögu Ólafs Tryggvasonar (Fornmannna sögur III:89–104) fékk Grímur efni í Jarlsníð um skáldlega hefnd Íslendingins Þor-

leifs Ásgeirssonar á Hákoní Hlaðajarli fyrir rangsleitni. Aðalefnið í Hákoní jarli hefur Grímur svo sótt í sömu sögu (sjá Fornmanna sögur I:207–217). En þrátt fyrir glæpi Hlaðajarlsins er eins og leynist hjá Grími samúðarvottur með Hákoní jarli í kvæðinu samnefnda fyrir að hafa ekki fallið „á fleina þingum“ í stað þess að neyðast til að „fela sig hjá vændiskonum“ og „barkaskorinn vera af þræli“.

Á efni úr sögu Ólafs konungs hins helga (Fornmanna sögur IV:337–341) stiklar Grímur svo á stóru í kvæðinu um Arnljót gellina, útilegumanninn ógæfusama sem þyrmir fátækum „og þeim, sem fara villir vegar / vísar hann á rétta leið“ (Grímur Thomsen II 1934:76). Enn sækir Grímur efnið í sögu sama konungs (Fornmanna sögur V:117–118) í kvæðið Kálfur Árnason og Sveinn Alfífuson. Norski stórhöfðinginn Kálfur er í þessu kvæði á flótta undan Sveini konungi Alfífusyni sem hann hafði stutt til valda, en nú þykist konungur ekki þurfa hans lengur við. Í kvæðinu Kálfur Árnason og Magnús góði er Kálfur enn hætt kominn sökum reiði konungs, en í þetta sinn er það Magnús, sonur Ólafs helga sem náð hafði Noregi undir sig með stuðningi Kálfs og annarra bændahöfðingja en leitaði nú sakargifta á hendur Kálfi til að koma honum fyrir kattarnef (Fornmanna sögur VI:36–37). Kvæðið endar svo á því að Kálfur hefði átt að þreyja í víkingu um Vestureyjar „en þjóna kóngum aldrei meir“ (Grímur Thomsen II 1934:66). Í stað þess sættist hann við Harald harðráða Sigurðarson, sem tók við ríki að Magnúsi frænda sínum látnum og varð ráðbani Kálfs eins og Finnur bróðir hans kallaði hann og stendur í Haralds sögu harðráða (Fornmanna sögur VI:293–295).

Í kvæðinu Halldóri Snorrasyni yrkir Grímur um það hvernig Halldóri tekst með stillingu og hugrekki að knýja konung til réttra reikningsskila við sig. Arnheiður Sigurðardóttir (1962:258) hefur með nákvæmri greinargerð fyrir heimildanotkun skáldsins sýnt fram á hvernig

skáldið hefur tekið smábrot hér og hvar úr þættinum Halldórs þætti hinum síðari í Fornmanna sögum VI, capp. 43–46 og fellt þau saman, unz þau mynda órofa heild með ósviknum blæ fornsögunnar.

Í Jómsvíkinga sögu (Fornmanna sögur XI:68–73) hefur Grímur fundið höfðingjann Pálnatóka, sem ekki hafði hikað við að segja fóstura sínum Sveini tjúguskeggi Danakonungi fyrst beiskan sannleikann um dauða Haralds Gormssonar föður hans í sjálfri erfisdrykkjunni og kljúfa svo rógberann Fjölni í herðar niður fyrir að snúa reiði konungs gegn sér; sjálfur hafði konungur hvatt Pálnatóka til föðurvígsins. Kvæðislokin eru nokkuð breytt frá heimildinni; þar stendur að Pálnatóki hafi komist úr erfisdrykkjunni óaréittur

fyrir vinsælda sakir, en í kvæðinu réttlætti Pálnatóki víg Fjölnis og konungur neyddist svo til að halda áfram erfisdrykkjunni ásamt Pálnatóka eins og ekkert hefði í skorist.

Tókastúfur er ortur eftir Tóka þætti Tókasonar í sögu Ólafs konungs helga (Fornmanna sögur V:299–303) um Tóka sem kemur til hirðar Ólafs helga. Tóki hefur flækst víða þá tvo mannsaldra tæpa sem hann hefur lifað og leysir greiðlega úr spurningum Ólafs konungs um Hálf konung og Hálfrekka og Hrólf kraka og kappa hans einkum hve honum mistókst hrapallega að ryðja sér til rúms við hirð Hálf og varð því að láta sér líka að sitja í *gesta griðum* á fótiskör Hálf. Sögupræðinum hefur Grímur haldið en látið Tóka sækja einnig heim Völsunga, Gota, Húna, Grímhildi og ýmsa ónafngreinda og Tóka deyja saddan lífdaga óskírðan, þó að svo standi í þætti hans að hann hafi verið skírður af hirðbiskupi Ólafs konungs og andast í hvítavoðum.

Í kvæðinu Heimi er því lýst þegar Heimir úr Hlymdölum leynir Áslaugu dóttur Sigurðar Fáfnisbana í haglegrí hörpu á flótta með hana til Norðurlanda „þar sem nornum skuld hann galt“. Betur fór fyrir Áslaugu (Grímur Thomsen II 1934:54):

En Randalín hún Ragnars varð
og rekka hrausta bar
Sigurðar upp í ættar skarð
aftur og Brynhildar.

Sögupráður er einfaldaður, t.d. er því sleppt úr Ragnars sögu loðbrókar og sona hans þegar Heimir gefur Áslaugu vínlauk að eta til að hún lifi, þótt hún hafi enga aðra fæðu (Fornaldarsögur Norðurlanda I:96–97). Ekkert er heldur um það hvar eða hvernig Ragnar loðbrók fær augastað á henni. Aðalefni kvæðisins er að meginhluta úr fyrsta kafla og þó sleppt úr öllu um vist Áslaugar hjá Áka og Grímu á Spangareiði í Noregi. Úr hinum sjötta er ekkert annað en um brúðkaup Áslaugar og Ragnars loðbrókar, hinum sjöunda um sonaeign þeirra en úr hinum tíunda aðeins nafnið Randalín.

Á Heimi er ljóðrænn blær og kveður þar einkum að lýsingunum á nánú sambandi Áslaugar og hörpunnar, bæði þegar Heimir slær hana og ekki síður þegar gagnkvæm tengsl eru á milli sálarástands Áslaugar og hörpuhljóðanna. Ógæfumaðurinn Starkaður minnst rauna sinna í samnefndu kvæði og er mjög harmþrunginn þó að honum hafi Óðinn lagt líkn með hverri þraut frá Þór; hefur Grímur þar einkum stuðst við fornaldarsöguna Gautreks sögu, en minna við Sögubrot af nokkurum fornkonungum í Dana ok Svía veldi þar sem hann barðist í Brávallabardaga og var nefndur Störkuður (Fornaldarsögur Norðurlanda III:24–29, II:111–135, einkum 129–131).

Um Sinfjötla hefur Grímur ort stutt kvæði samnefnt. En inngangsorðum að Grípiþspá og Völsunga sögu ber saman um það að Sinfjötli hafi látið lífið þegar hann lét „grön síá“ að áeggjan Sigmundar föður síns þegar Borghildur stjúp móðir Sinfjötla bar honum eitur í þriðja sinn (Eddukvæði 1867:202, Fornaldarsögur Norðurlanda I:23–24). Hins vegar stendur það einnig í inngangsorðunum að Grípiþspá að Sinfjötli hafi ekki staðist eitur nema „á hörund útan“. Í ljósi þessa hefur Grímur tekið sér mikið efnislegt skáldaleyfi þegar hann lætur Sinfjötla bæði verða ýta elstan og bana stjúp móður sinni með eitrunu í þokkabót.

5.3 *Kvenhetjur úr fornsögum*

Að sjálfsögðu studdist Grímur við Íslendingasögur þegar hann orti kvæðaflokkinn Íslenskar konur frá söguöldinni. Þetta var íslenskum skáldum þá enn nokkur þoranraun, því að þau gátu ekki skákað í skjóli nær almennrar vanþekkingar landsmanna á Íslendingasögnum eins og t.d. Adam Oehlenschläger að ekki sé minnst á önnur erlend skáld. Jónas Hallgrímsson hafði eins og al-kunnugt er ekki ráðist í þetta nema í Gunnarshólma, og minna má á að rímna-skáldin virðast frekar hafa sneitt hjá Íslendingasögum. Því miður verður þessi kvæðabálgur ekki tímasettur frekar en flest kvæði Gríms önnur. Þess vegna verður varla getum að því leitt hvort Grímur hefur sneitt hjá Hallgerði í þessum kvæðabálki vegna þess að Gunnarsríma frá 1859 og Þjóstólfur séu eldri, en hafi svo verið háttað um annaðhvort — hvað þá bæði — er líkast til að Grími hafi einfaldlega fundist önnur yrkisefni brýnni.

Hins vegar hefur Grímur ort um Hildigunni og Bergþóru enda báðar helstu kvenskörungur Njáls sögu ásamt Hallgerði. Kvæðið Hildigunnur er nokkurs konar endursögn á kaflanum um viðskipti Flosa og Hildigunnar í Ossabæ eins og Matthías Johannessen (1958:90) hefur leitt rök að, en þá eggjaði Hildigunnur Flosa svo grimmilega að hefna Höskulds eiginmanns síns, að Flosi tók engum sættum þaðan af. Við annan tón kveður í kvæðinu Bergþóra „sem styðst aðallega við hina fleygu setningu hennar“ í brennunni: „Ek var ung gefin Njáli, ok hefi ek því heitit honum, at eitt skyldi ganga yfir okkr bæði.“ Um kvæðið segir Matthías: „Og yfir því hvílir ró og stilling, heiðríkja ævkvöldsins, þrá eftir hinu ókunna“ (1958:91, 92).

Eins og Bergþóru eru raunatölur Helgu fögru lagðar henni í munn í samnefndu kvæði. Hún situr með skikkjuna, bekkjargjöf Gunnlaugs, og strýkur hana sér til harmaléttis. Helga jafnar saman hlutskipti þeirra Sigrúnar sem „vakti Helga úr haugi“ og hlakkar til að troða „með Gunnlaugi / helstig greiðan ...“ (Grímur Thomsen II 1934:41).

Í kvæðinu Steingerður kvartar hin ógæfusama kona undan eiginmanni sínum, ber af sér afbrýði eiginmannsins og ástleitni Kormáks, ástareldurinn sem Freyja valdi brenni hjartað að kolum. Orðalag kvartananna er svo líkt að það verður að viðlagi.

Guðrún Ósvífursdóttir er síðasta kvæðið í flokknum. Hún minnst helstu atvikanna í ástar- og hatursögu þeirra Kjartans. Í Helgu fögru skildi að þau Gunnlaug „máttur norna“ og „dísin upp hjá Urðarbrunni / ... annað garn hún átti spunnið,“ eins og Guðrún er látin komast að orði enda urðu „misjöfn morgunverkin“ meðan hún spann tólf álna garn vó Bolli bóndi hennar Kjartan. Í kvæðinu ber Guðrún einnig saman ævi þeirra Brynhildar Buðladóttur og má sá samanburður til sanns vegar færast því að seint munu nútímafræðimenn geta séð skilin milli örlaga þessara kvenskörungna.

Ekki orti Grímur fleiri kvæði en Sinfjötla um fornar, germanskar hetjur eftir íslenskum heimildum. En í kvæðaflokki sem hann kallaði einu nafni *Gotneskt* er farið eftir því sem varðveist hefur af *De origine actibus Getarum* eða *Um uppruna og sögu Gota* eftir Jordanes (stundum ritað Jornandes). Á heimildunum sést að sagnaritarnir eru nær vettvangi en hinir norrænu sagnamenn og skáld. Í kvæðinu Svanhildur virðist hún troðin hestafótum til bana til sigurs á Húnum en ekki vegna þess að hinir yngri menn vilja gifta hana Randver, syni Jörmunreks, eins og í íslenskum heimildum. Jörmunrekslok er um Sörla og Hamdi sem fara að hefna hennar á Jörmunreki, en ekki ber neitt á milli þessa kvæðis og hliðstæðra kvæða í eddu nema það að hér er enginn Erpur. Þá eru kvæðin Umsátur Rómaborgar og Gröftur Alreks um hervirki Gota í Rómaveldi. Í kvæðinu Rósamunda vikur sögunni til Langbarða en konungur þeirra Albeinn hefur vegið konung Gota og tekið dóttur hans frillutaki, og látið gera ker úr hauskúpu föður hennar; en hér er um fornt minni að ræða sem kemur fyrir í Atlakviðu og víðar. Hún hefnir sín með því að bera honum eitraðan drykk úr höfuðkúpu eins og Guðrún Gjúkadóttir Atla Húnakóngi og finnst hann örendur um morguninn eins og Atli.

5.4 Kvæði um erlenda atburði

Grímur orti allmörg kvæði um erlenda atburði. Í kvæðaflokknum Þrír viðskilnaðir lætur hann þrjá valdamenn lýsa ævi sinni. Á banasænginni lætur hann Richelieu, forsætisráðherrann og kardinálann franska, fyrst minnst þess þegar göfug kona í æsku hans „meðan hjartað sló“ svipti hann hugar ró, en ólíklegt er að það hafi verið drottningin sjálf (Knecht 1991:46). Hann hugleiðir svo hvernig vonbrigðin í einkalífinu og hefndin fyrir smánina sem konan sýndi honum hafa tvinnast saman við stjórnarstefnu hans, einveldi

konungs. Síðar býður hún honum allt „sem svannar eiga til og hafa falt“ en þá hafnar hann öllu öðru en því „að ánaðug hún væri stjórnar þý, / — því hjartað orðið kyrrt var þá og kalt“ (Grímur Thomsen II 1934:69). Hann minnst þess með stolti hvernig „höfuðið í hjartans kom þá stað / og hefur Frökkum nokkuð afrekað“ (II 1934:69). Eitt hinna ótrúlegustu afreka hefur sjálfsagt verið þegar honum tókst á banasænginni að koma upp um samsæri sem Gaston bróðir konungs og hertoginn Cinq-Mars höfðu stofnað til gegn honum (Knecht 1991:61–62). Víst er um það að þá hefur forsprakkanum „orðið meint“, enda hálshöggvinn. Hann hefur þá ekki hlegið lengur eins og sumir aðrir hennar dýrlingar, svo sem Gaston konungsbróðir, en hann hefur vafalítið felld tár þegar hann varð að flýja hið blíða Frakkland í ofboði. Þessir tignarmenn höfðu gert sig seka um landráð og er víst varla ofmælt að Grímur léti kardínálanum verða á munni: „Fjandmenn ég á ei / Frakklands nema sé.“ En nokkur huggun hefur það verið kardínálanum að „flestum hef ég komið þeim á hné“ og sumir þeirra voru einmitt nokkrir þeirra sem hin göfga kona hafði leitað með „gabbs og háðungar“.

Annað kvæði í þessum flokki er Sverrir konungur sem minnst þess að þrátt fyrir bann páfa og biskups sé „hásætið heimilt“ honum og svo hrannast minningarnar upp um langa og stranga valdabaráttu og að lokum býður hann þessum höfðingjum byrginn því „kórónaður kóngur er ég“ (Grímur Thomsen II 1934:67). Í Líkför Karls XII. er einnig lýst þrautseigjunni en á þessum tímum sáu menn hann í rómantískum bjarma fjarlægðarinnar eftir að skáldið Esaias Tegnér hafði reist minningu þessa konunglega vígabrandis úr rústum mikils ósigurs.

Kvæðið Alexander við Ganges lýsir því hve miklum herforingjum reynist það auðvelt að blása í glæður metnaðarins svo að hann blossi upp. Hæðnislegri eru Göngu-Hrólfur að ekki sé minnst á Víkinga skírn, en Þjóðvaldur Frakkakóngur er launkímið kvæði.

Grímur orti kvæðið Olífant um hornið sem hin forna franska hetja Rollant þeytti uns hjartað brast í örvæntingarfullri bæn um liðsauka sem aldrei barst vegna svika Ganelos. Eins og aðrir frjálshuga menn á 19. öld gleymdi Grímur ekki heldur Poniatowski sem sagði hættulega særður: „Drottinn hefur treyst mér fyrir heiðri Pólverja. Ég get ekki látið hann af hendi nema til Drottins.“⁶

⁶ Samnefnt kvæði (Poniatowsky) var ort 1831 þegar Pólverjar gerðu uppreisn gegn Rússum, sbr. Pierre Jean de Béranger [1859]:265 neðanmáls.

5.5 *Kvæði um innlenda atburði*

Enda þótt Grímur liti mjög til fornaldarinnar í söguljóðum sínum lét hann ekki hjá líða að yrkja um íslenskar hetjur og atburði á hinum seinni öldum og allt fram á daga Sveins Pálssonar læknis, sem sundreið Jökulsá í jökulhlaupi og jakaburði til að vinna „verkið mannkærleika“ (Grímur Thomsen II 1934: 96). Í kvæðunum um Ólöfu Loftsdóttur tengir hann svo íslenskar miðaldir við glæsta fornöldina með því að að sýna að einnig þá voru uppi konur gæddar sömu hetjulund hvort sem hún hugði sér „enga hefð né frama“ (II 1934:47) að hefna sín á einstæðingi, að eigi skuli gráta Björn bónda heldur safna liði eða bað Drottin svo um „merki“ af mildi sinni við dauða sinn að hún hafi verið sínu trú í verki (II 1934:49).

Í sama anda er kvæðið Teitur í Bjarnanesi og Þorvarður Loftsson sem fóru að Jóni Gereksyni alskryddum fyrir háaltarinu í Skálholtskirkju á Þorláksmessu á sumri, flettu skrúðanum af biskupi og drektu í Brúará. Torfi í Klofa og Lénharður fógeti eru einnig baráttumenn gegn erlendu valdi, og í kvæðinu um Ögmund biskup og Diðrik af Minden sést að Grími lét engu síður að lýsa manni með skapgerð Ögmundar, sem er blífur viðurtals en séður. Þegar Diðrik af Minden „með makt og miklu veldi / ... reið á Skálholtsstað“ eftir ránin í Viðey skenkjaranum „biskup býður / bjór að spara sízt og mjöð“. Diðrik gætir ekki tungu sinnar og refirnir báðir, biskup og Jón, „ráðsnar þegninn“, ráða ráðum sínum með Drottin sem eina vottinn og „Refs voru hvassar tennurnar“ og rósta varð í ranni þar sem Diðrik féll í valinn, „en — biskup sefur sætt í næði / sveinum þó að Myndens blæði“ (Grímur Thomsen I 1934:81).

Friðsamari er Skúli fógeti í Bátsenda pundaranum, enda vopnlaus en „yfir rummungum reiddi hann hátt / réttar og laganna sverð“ (II 1934:84) af engu minna hugrekki en Halldór Snorrason forðum sverð sitt yfir svíra Haralds harðráða.

5.6 *Niðurlag*

Sýnt hefur verið fram á með glöggum rökum hve söguljóð Gríms Thomsens eru margþætt. Leitað hefur verið að skáldinu að baki þeim, ekki einungis í kvæðinu Á Glæsivöllum sem lýkur með afhjúpuninni ljóðrænu: „kalinn á hjarta þaðan slapp ég“ (I 1934:26) heldur hefur Sigurður Nordal (1969:18) dregið fram þessar ljóðlínur í Tókastúfi (Grímur Thomsen II 1934:39):

Lakast var, að upp til ýta
annarra ég varð að líta,
en — ofan horfðu menn á mig.

og vegna þess að Grímur var dulur maður einnig í ljóðunum hafa menn reynt að ráða í söguljóðin til að komast að sem flestu um vist, „gesta vist“ hefði Tóki Tókason sagt, í utanríkisþjónustunni dönsku. Því miður vill það stundum gleymast að Grímur var áhugamaður mikill um sagnfræði í flestra kvikinda líki og sé litið á söguljóð hans í heild kemur það óhjákvæmilega í ljós að Grímur var, hvort sem hann gerði sér grein fyrir því eða ekki, að leggja grunninn að íslenskum söguljóðum og honum tókst að sýna fram á það með fögru myndmáli og útsmognu eins og lýsingarorðinu „ilbleikir“ í Arnljóti gellina að vekja listræna forvitni. Þá er það ennfremur umhugsunarefni hve nærfærinn hann var í sögufræðslunni. Þannig bar hann blak af Daða í Snóksdal fyrir að koma í hendur umboðsmanna danska konungsvaldsins Jóni Arasyni biskupi og sonum hans, Ara lögmanni og síra Birni, fyrir það eitt að vilja halda uppi landslögum. Hann hafnar gersamlega túlkun þjóðfrelshreyfingarinnar á hlutverki katólsku kirkjunnar í baráttu gegn kúgun danska valdsins, hummar fram af sér vísu Jóns Arasonar um hina vondslegu blekkingu veraldarinnar sem endar með hendingunum: „að ég skal dæmdur af danskri slekt / og deyja svo fyrir kóngsins mekt“ þar sem ekki vottar einu sinni fyrir trúfræðilegu mati biskups á ástandinu. Hann gerir þetta í þeirri vissu að rétt sé að lýsa atburðum í samræmi við gildar skoðanir hvers tíma. Annars geti menn ekki áttað sig á því að allir atburðir séu að einhverju leyti einstakir; enginn geti gerst nákvæmlega tvisvar og skapgerð manna sé einnig háð aldaranda, ríkjandi skoðunum hvers tíma eða tímabils og hann vill freista þess að koma aldarandanum sem best til seinni tíma kynslóða. Þess vegna yrkir hann um hugarástand málaliðanna norrænu í Miklagarði í Væringjahvöt, með vísanirnar Pólotasvarf og Landeyðan úr sögu Haralds harðráða í Fornmanna sögum (VI:171, 178 og VII:96–97).

Engum getur blandast hugur um réttmæti þessara orða dr. Jóns Þorkelssonar í formálanum (I 1934:xxxii) að heildarútgáfu kvæða Gríms Thomsens:

Það hefir án efa haft mikla þýðingu fyrir kveðskaparstefnu Gríms, að á hans yngri árum voru hinar mestu þjóðernishreyfingar um öll lönd og eins á Norðurlöndum, og hinn svonefndi „Skandinavismus“, sem Grímur einn Íslendinga hneigðist að ...

Að vísu þýddi Grímur nokkur eddukvæði og Sigrún, Nótt, Til Svövu og Freyjukettina eftir Bjarna Thorarensen á dönsku, en ekki ber á því að hann hafi frumort neitt á því máli í þágu eflingar norrænnar samkenndar og samvinnu. En vel sést, þegar grannt er skoðað, hve hættir frændþjóðanna hafa staðið Grími undarlega nærri hjartarótum. Í Landslagi hefur hann haldið hætti

finnsku fyrirmyndarinnar en annars er það kvæði „svo íslenskt í meðferð Gríms, að það má heita frumkvæðið“ (I 1934:xxxv) og eins er farið með kvæðið Á Sprengisandi (I 1934:22–23).

Í kvæðinu Á Glæsivöllum (I 1934:26–27) hefur Grímur aðeins gripið til háttar sænska þjóðkvæðisins og svo er víðar eins og í kvæði fyrir Brúðhjónaminni Ólafs Finsens og Ingibjargar Ísleifsdóttur (Vårvindar friska) (I 1934:38–39). Lengra hefur skáldið gengið í kvæðinu Á fætur, því að fyrri vísan minnir menn að vísu á „Mandom, mod och morske män“, en síðari vísuna mundi Grímur hafa nær frumkvæðið. Þá er Rúnaslagur (I 1934:12–13) steyptur „upp úr gömlu brotasilfri“ (I 1934:xxxvi) en við samanburð á erindunum úr þessu sænska þjóðkvæði sem eru prentuð ásamt grein um rúnir í danska blaðinu *Fædrelandet* 1854 No. 186 hefur Grímur breytt nafni hetjunnar í Heming og að auki er endir Rúnaslags allur annar, þ.e. harmsögulegur, og kemur ekki heim við sænsku gerðina eins og Grímur hefur birt hana í áður nefndu tölublaði af *Fædrelandet* (Sveriges medeltida ballader 1983: 268–270).

Þá hefur Grímur ort Álfadans (I 1934:17–18) undir sama hætti og upphafskvæðið í danska leikritinu Elverhøj eftir Heiberg og er það raunar svipað að efni því að bæði eru kvæðin um álfa. Grímur hefur sýnilega haldið upp á þennan þjóðkvæðahátt því að undir honum er kvæðið Músahjón (I 1934: 63–64). Kvæði Gríms Haugganga Hálfis konungs (I 1934:23–24) og Jólnasumbl (I 1934:7–9) eru undir færeyskum dansahætti en sem dæmi um sagnadans undir þeim hætti má nefna Ólúvukvæði sem er prentað í *Anti-quarisk Tidsskrift* (1847:281–304, með nótum 306–307).

6 Hagmælska og skáldskapur

Í ritdómnum Um rímur af Tistrani og Indfönu virðist Jónas Hallgrímsson nánast líta á hugtökin *kveðskapur* og *skáldskapur* sem andheiti, en *kveðskapur* mun merkja þarna ‘rímnakveðskapur’. Samt er rétt að viðbrögð Bjarna Thorarensens við skoðunum Jónasar koma greinilega fram í bréfi til Bjarna Þorsteinssonar amtmanns 18. apríl 1839: „Grei er með Breidfiörð — hann er besti Rimer en Skáld gét eg ei kallad hann“ (1986:166), en með þessu gerir Bjarni ljósan greinarmun á þeim sem láta við það sitja að snúa sögum í bundið mál, óbreyttum, og hinum sem ástunda frumlega efnismeðferð. En með einkunninni „besti“ og áherslunni á „Rimer“ lofar Bjarni hagmælsku Sigurðar Breiðfjörðs, en minnst ekki á áhrif bragfræðidýrkunar hans á málfar rímna hans. Mætti vel skilja það svo að Bjarna hafi ofboðið orðalag Jónasar

um kveðskap Sigurðar. En í bréfi til Bjarna Þorsteinssonar amtmanns dagsettu 30. desember 1830 (1986:130) er hann andvígur því að forsmá Árna Böðvarsson:

Árna Böðvarsson skulum við ecki að öllu Leiti forsmá! Rímur eru Skáldskapartegund útaf fyrir sig, og Skáld sem gétur þóknast Almenníngi, er þó að minnsta Kosti góður í *Folkepoesie*, og svomikid er víst að einginn stídr Versificator gétur Almúga þóknast, en meira er varid í Lidugleikann en margur hyggur ... *einginn* af þeim heldri Versasmidum sem nú lifa er *rétt lidugr* nema Eigilsen einn ... Ockar Tíma Arni Böðvs. (Breidfiord) hefði gétad ordid mikid Skáld — en, til að verda lidugur verður hann lágur og hégómlegur.

Í eldra bréfinu kveður að ýmsu leyti við annan tón og skiptir mestu að rímur eru kallaðar skáldskapartegund, að vísu „útaf fyrir sig“ en ef til vill er ekki rétt að leggja yfirgrípsmeiri merkingu í þessa viðbót en orðalagið felur í sér. Erfiðara virðist á hinn bóginn að átta sig á því hvaða merkingu Bjarni leggur nákvæmlega í hugtakið skáld, m.a. vegna þess að þarna er sýnilega átt við Árna Böðvarsson á Ökrum sem var eitt helsta rímnaskáld 18. aldar. Næst lagi liggur ef til vill að skilja svo þessa staðhæfingu að skáld með hæfileika Árna séu vel að sér í þjóðkvæðum eða um þau, nema hvorttveggja sé, og þess vegna fundvís á alþýðleg yrkisefni. En varla er heldur fráleitt að túlka þetta orðalag svo að slíkt skáld ætti hægt með að leggja stund á „Folkepoesie“, sé í það hugtak lögð merkingin skáldskapur við alþýðuskap sem ekki hefur slípast í munnmælum. En hvort sem um er að ræða er ekki fullljóst hvort menn öðlast skáldnafn fyrir andagift, vinsældir alþýðu eða liðugleikann að mati Bjarna í þessu bréfi. Ástæðan til þess er sú að samanburður Bjarna á hugtökunum skáld og *versificator* er ekki beinn vegna orðalagsins „stíðr Versificator“. Í því felst samt jafnframt ábending um ójafna stöðu skálda og þeirra sem ekki hafa annað til brunns að bera en hagnælskuna eina saman. Að lokum kallar Bjarni Eigilsen, þ.e. Sveinbjörn Egilsson þá kennara við Bessastaðaskóla, einn „af hinum heldri Versasmidum sem nú lifa“.

Að vísu er erfitt að andmæla því með rökum að versasmiður geti sem best náð yfir bæði orðin skáld og *versificator*, en samt er undarlegt að Bjarni Thorarensen skuli ekki hafa tekið upp þessa hárnákvæmu þýðingu latneska orðsins. Þess ber samt að minnast að íslenskir skólagengnir menntamenn bæði á öndverðri 19. öld og fyrr höfðu numið latneska skáldskaparfræði og lesið dönsk rit um bókmenntir; var þeim því fullljós greinarmunur Rómverja hinna fornu á *poëta* og *versificator* og Dana á *digter* og *rimer*. Að fornu var

ekki skilið á milli skálda og hagyrðinga, svo að séð verði, þó að málsnjall maður hafi á þeim tímum verið kallaður *hagmæltr* (Fritzner 1886:690 og Cleasby, Vigfússon, Craigie 1957:231). Í Háttatali Snorra Sturlusonar kemur líka fyrir *hagmælt* sem afbrigði af töglagi. Tengslin við háttarheitið gætu bent til þess, að þetta orð hafi einkanlega verið haft um þá sem gerðu vísur og ljóð, kviðlinga og fræðipulur, en til þess dugði mönnum að hafa brageyra auk þekkingar á einföldum bragarháttum. En háttarheitið brýtur ekki í bága við áherslu skáldanna á sífellt vandaðri og jafnframt flóknari hætti ásamt nýstárlegri kenningum, heldur bendir það á mikilvægi hagmælskunnar í þessari ásókn í frumleika. Skáldunum var beinlínis nauðsynlegt að leggja stund á hagfelld vinnubrögð sem sumum öðrum til að færa þekkingu sína í viðurkenndan búning (Sverrir Tómasson 1988:180–189).

Sem von er hefur geysimargt glatast af fornum, norrænum skáldskap og stundum standa heiti kvæðanna ein eftir eða þá nöfn skáldanna eintóm. En aðeins heitið skáldfróflahlutur hefur geymst um hlutskipti þeirra samtíðarmanna skáldanna, sem reyndu af vanefnum að líkja eftir skáldunum. Um þann hlut kemur orðið *leirburður* fyrir þegar á 16. öld bæði í vísum Halls Magnússonar og í Íslandslýsingu Odds Einarssonar. Orðalagið *leir ara ens gamla* er í lausavísu Þórarins stuttfelds, íslensks skálds á 12. öld (Finnur Jónsson 1912:491, Páll Eggert Ólason 1926:526, Sverrir Tómasson 1996:49–56). Leir merkir þarna skítur, ari er forn mynd af örn; er þarna vísað til sagnarinnar fornu úr Snorra-Eddu um Óðin. Um sömu viðhorf vitnar kveðskapur sá sem kenndur hefur verið við Hakabrag (Jón Samsonarson 1989:57–64).

Varla er fjarri því að ætla að menn hafi farið að nota orðið *hagmæltur* þegar komið var fram á 17. öldina en það kemur fyrir seint á 17. öld í orðasambandinu „hagmæltur til skáldskapar“ (Alþingisbækur 7:349, 9:109) og *hagorður* um svipað leyti (sjá Stefán Ólafsson 1886:17). En ekki er það fyrir en í heimspekiriti frá upphafi 18. aldar, *Lofi lyginnar*, að auðsýnn greinarmunur sjáist gerður á skáldum og hagmæltum mönnum. Höfundurinn, Þorleifur Halldórsson (1683–1713), getur um þá „andríku menn og þau furðuverk náttúrunnar sem skáld kallast“ og segir síðan (1988:45):

Hinir aðrir, sem ljóð kunna að gjöra en ekki dikta eður ljúga upp efniinu, hafa ekki þá æru að heita skáld heldur nefnast þeir hagmæltir, hvað latínskir kalla *versificatores*. Og er það merkilegt að skáld hafa, svo vel hjá Grikkjum sem Rómverjum, sitt nafn af því orði sem merkir að gjöra eða dikta upp nokkuð af öngvu.

En Páll Vídalín hélt fornum hætti að kalla alla skáld og styðst þar sennilega einnig við skoðanir alþýðu því að í riti hans *Recensus poetarum* er skáldum skipað í flokk eftir því hvort um er að ræða: „mikið skáld, skáld með betra slag, heppið skáld, skáld í meðallagi, meðallipurt skáld“, eins og Guðrún Ingólfssdóttir (1994:68) bendir á. Orðið hagamælska kemur ekki fyrir, svo vitað sé, fyrr en í formála Eggerts Ólafssonar að kvæðum sínum seint á 18. öld (1832:5). Þar stendur m.a.:

Sumir kveða bæði fljótt og liðuglega, en þá vantar efni, innföll og andagift; þeir eru kallaðir og haldnir góð skáld, en hafa ei utan þá grein íþróttarinnar sem nefnist hagamælska.

Rekur Eggert svo skilmerkilega ýmsa ágalla skálda og klykkir út með þessum orðum (1832:5):

Svo skal þá eitt algjört skáld hafa þessar höfuðgáfur til að bera: *hagamælsku, andríki og smekk*; í smekknium sé kjörvísi, skamtr og viðkvæm nærfærni innifalín ...

Er ekki laust við að þarna sé boðuð koma Jónasar Hallgrímssonar. Jafnhliða skoðanaskiptum lærðra manna um skáldskaparmál var svo búið til hugtakið hagarðingur úr hagarður, en elsta þekkt dæmi þess er í Rímum af Hjálmtý og Ölvi sem Árni Böðvarsson á Ökrum orti árið 1769 (Björn K. Þórólfsson 1965:clxiv). Samt finnst það orð ekki á prenti fyrr en langt er komið fram á 19. öld.

Í greininni Fjölni kallaði Tómas Sæmundsson (1838:8) þýska skáldið Ludwig Tieck „eitthvurt hið mesta skáld nú á dögum“ enda þótt hann vísaði til rita Tiecks í óbundnu máli. Hjá Tómasi virðist hugtakið *skáldskapur* ná yfir allt skáldlegt, sbr. „í hvarju feður og snilld alls skáldskapar er í fólgin“ (1838:9).

Áhrif ritlistarinnar á höfundarhugtakið í íslenskum bókmenntum frá því á átjándu öld og fram á hina tuttugustu hefur Þröstur Helgason rakið greinilega (1995:279). En höfundarvitundin er í vissum skilningi eldri ritlist bæði í dróttkvæðum og ævintýrum. Einnig er frumlegri framsetningu reistar mismunandi skorður í bókmenntum og munnmælum, og munar þar mestu að sagnamenn breytast í rithöfunda og áheyrendur í lesendur. Að vissu leyti á þetta einnig við um skáld og hagarðinga því að þeir verða að reiða sig á minni og áhuga hlustendanna til þess að yrkingar þeirra komist í munnmæli. En á móti vegur ákveðin formfesta hins bundna máls sem gerir það auð-

lærðara sögnum og ævintýrum. Þetta auðveldar mönnum við að leggja kvæði og vísur á minnið til að geta haft yfir síðar öðrum til fróðleiks og skemmtunar stundum óbreytt eða lítt úr lagi fært. Með ritlistinni öðluðust menn hins vegar ákveðið sjálfstæði og þurftu ekki að taka beint til greina hvers konar gagnrýni þótt sameiginleg varðveisla beggja efnisflokka eddukvæða, goðakvæða og hetjukvæða, í Konungsbók einni handrita, beri þess nokkurt vitni hve hætt þessi kvæði voru komin vegna þverrandi áhuga manna. Þá gátu einstakir kviðlingar, vísur og jafnvel þulubrot varðveist vegna tengsla við efni í óbundnu máli sem skráð var.

Svo fór að hver hópur skáldmæltra manna af öðrum tók orðið skáld í arf og voru þar löngum mikilvirkust rímnaskáld og sálmaskáld. Eins og rússneski fræðimaðurinn M.I. Steblin-Kamenskij (1982:99) hefur bent á er „rómantíska stefnan í grundvallaratriðum í því fólgin að mörk persónuleikans voru skilgreind að nýju, og leiddi það til uppgötvunar hins innra heims sjálfsins.“ Í rómantísku stefnunni kristallaðist aldalöng þróun einstaklingsvitundarinnar og mikilvægs þáttar hennar, höfundarvitundarinnar. Í öndvegi íslenskra bókmennta voru nú leiddir hinir frumlegu höfundar. Það var engin tilviljun að þeir voru skáld heldur var það í rökréttu samhengi við samhengið í íslenskum bókmenntum frá upphafi. Á þessum tímamótum í sögu þjóðarinnar þótti því einsætt að hefja skáldanafnið til nýs vegs og virðingar sem fólu í sér kröfur um nýtt frumleikahugtak í skáldskap. Jafnframt var hið forna sett skör lægra og skilgreint sem hagamælska.

7 Lokaorð

Engin skáld á Íslandi höfðu áður staðið í eins fjörugu sambandi við þjóðina og elstu rómantísku skáldin, enda voru þau fyrstu íslensku skáldin sem áttu þess einhvern kost að fá nýort kvæði birt á prenti innan árs. Munaði þar mestu um *Klausturpóstinn*, *Fjölni* og *Ný félagsrit*. Ekki vita menn samt nú hvernig Bjarna Thorarensen var innanbrjósts þegar hann varð ekki var við nein viðbrögð við kvæðinu Ísland, nema verið hafi háðstilvitnun Stefáns Stephensens amtmanns „slepjuskaps ódyggðir“ í frumprentunina — síðar breytt í „læpuskaps ódyggðir“ — og Stefán skaut inn í bréf um kvonbæna-raunir Bjarna. Bróðir Stefáns, Magnús Stephensen, hafði birt kvæðið fremst í tímariti sínu *Klausturpóstinum*, en kvæðið „stingur gersamlega í stúf við allt annað efni í ritinu, bæði að því er varðar anda og skáldskapargildi“, eins og Þorleifur Hauksson (1976:9) kemst að orði. Þegar höfð er í huga gagnkvæm óvild Bjarna og Stefánunga á þessum árum er ekki örgrannt um að birting

kvæðisins í nóvember 1818 hafi ekki verið með öllu undirhyggjulaus; og eitt er víst að ekki verður annað séð en samtíðarmönnum hafi fallist bæði orð og hendur við þá dirfsku skáldsins að ávarpa ættlandið með orðunum „fagurt og ógurlegt ertu þá brunar / eldur að fótum þín jöklunum frá“. Móðuharðindin voru þá enn í minni fjölda landsmanna og úr áhrifamætti þeirra endurminninga hefur varla dregið við endursögn.

Trautt verða fundnar frumlegri ljóðlínur í skáldskap þeirra þremenninganna en hinar síðastnefndu. Þar brýtur snilld frumleikans svo gersamlega í bága við mat skrifandi samtíðarmanna skáldsins á náttúrufegurð að þeim finnst sjálfsgætt að geta kvæðisins sjálfs að engu nema með háðslegri tilvitnun! Hætt er við að fyrir ritöld hefði fáum þótt þess vert að festa það í minni, þ.e.a.s. hefði skáldið og flytjandinn þá ekki breytt kvæðinu sökum gagnrýni áheyrenda til að halda vinsældum.

Annars kemur það ekki á óvart að Bjarna Thorarensen skuli hafa tekist með kvæðinu Ísland að gera landa sína jafnorðlausa og heimildir benda til. Við ávarpið „aftur í legið þitt forna þá fara / föðurland!“ bætir hann „áttu, — og hníga í sjá“, svo að þjóðin lifi ekki við „vesöld með ódyggðum“. Þarna virðist orla á landvættatrú og ef til vill hefur farið hrollur um marga við þessa furðulegu skipun skáldsins þótt skilyrt væri. Ef til vill hefur getað hvarflað að sumum að Bjarni hafi orðið andheitur við kynni sín af álfum í æsku.

Í skáldskap þessara þriggja brautryðjenda rómantísku stefnunnar í íslenskum bókmenntum sést sameiginleg trú þeirra á mætti hans og hlutverki bæði í nútíð og framtíð þjóðarinnar. Bjarni Thorarensen, sem hlýtt hafði á suma fyrirlestra sem Henrik Steffens hélt á Ehlers Collegium í Kaupmannahöfn, vetrarmisserið 1802–1803, áttaði sig mætavel á því að grípa yrið til gjörólíkra ráða ætti að takast að efla sjálfstraust og vekja frelsishug Íslendinga og orti Íslands minni. Kvæðið varð snemma vinsælt meðal íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn, enda prentað í *Studenterviser* í Kaupmannahöfn 1819. Eftir að þeir komu heim frá námi og urðu embættismenn víða um land breiddist það út með þeim og varð eins konar þjóðsöngur langa hríð.

Frumleiki var aðalsmerki þremenninganna. Hjá Bjarna birtist hann í nýstárlegri náttúrusýn. Eins og Þorleifur Hauksson (1976:19–20) hefur bent á er hún tengd að nokkru við hinn forna heim kappa og skálda sem líta yfir landið eins og formenn úr haugum sínum í þjóðsögnum 19. aldar (sjá Jón Árnason II 1862–1864:80). Einnig skal minnt á hina heiðnu þjóðtrú að menn dæju í fjöll. Í kvæðum Jónasar kemur einnig fram samband manns og náttúru en í fjölbreyttari myndum sem mynda heildarsýn. Ógnum náttúruaflanna er brugðið upp en oftast á jákvæðan hátt. Þegar hann hefur lýst hinum óskaplegu

eldgosum og landsiginu sem skapaði Þingvelli í kvæðinu Fjallinu Skjaldbreiði koma ljóðlínurnar í 8. og 9. erindi: „Svo er treyst með ógn og afli / alþjóð minni helgað bjarg“ og „gat ei nema guð og eldur / gjört svo dýrðlegt furðuverk“, í næsta erindi í anda algyðistrúarinnar (sjá Jónas Hallgrímsson I 1989:131–132). Að því leyti sker Jónas sig úr að hann yrkir í tengslum við náttúruna bæði um fulltrúa hins nafnlausa fjölda, bændur og búalið og sjómenn, við störf sín og lífsbaráttuna sjálfa sem fyrirbrigði. Mannlýsingarnar eru því ekki eingöngu uppistaða í erfiljóðum Jónasar, en í þeim hefur Bjarna einkanlega þótt takast að draga þær upp svo meistaralega í svo fáum dráttum að varla verði lengra gengið í listrænni sparsemi. Grímur lýsir hins vegar oftast mönnum, sem mótask hafa við ákveðnar, sögulegar aðstæður.

Áhrifum frá Íslands minni gætir nokkuð í kvæði Gríms, Ísland. Skáldið kvenkennir landið og hin fagra kona er „eilífra fjalla gyðjan há“. Svo er ekki í kvæðum Jónasar þó að lýsingar á fegurð ættjarðarinnar minni að nokkru á hið einstæða kvæði Bjarna.

Hvorttveggja var að rómantíska stefnan í íslenskum bókum stóð þrjá mannsaldra og eins hitt að þremmenningarnir sem lögðu grunninn að henni þurftu jafnframt yrkingunum að standa sig eftir föngum á öðrum vettvangi í lífsbaráttunni. Af þessu leiddi að skáldin þrjú skorti, sennilega oftast en okkur nútímamenn getur grunað, tíma til að sinna skáldskapnum eins og hugur þeirra hefur staðið til. Þá bar saman að nokkru öndverða sjálfstæðisbaráttuna og ævi eldri skáldanna sem bæði tóku í henni virkan þátt. Þetta setti að sjálfsögðu ákveðið mark á skáldskap þeirra. Eftir fyrsta sigurinn, endurreisn Alþingis 1845, kom hins vegar nær þrjátíu ára hlé og bæði af þeirri ástæðu og frama Gríms í utanríkisþjónustunni dönsku gafst honum ráðrúm til að sinna skáldskap sínum við breyttar aðstæður, bæði pólitískar og fagurfræðilegar. En einmitt þá átti vaxandi og fjölbreytt söfnun íslenskra þjóðsagna þátt í því að Grímur valdi sér úr þeim mörg yrkisefni og markaði það Grími vissa sérstöðu í íslenskum skáldskap á 19. öld. Annars staðar á Norðurlöndum varð samþæring þróun og virk þátttaka Gríms í skandinavismanum skerpti hana. Þegar Grímur sneri heim, svo saddur á ójafnri baráttu við sér voldugri menn að hann fór aldrei eftir það til útlanda, bjó víðtæk þekking hans á sagnfræði og bókmenntafræði, yfirburðamannþekking og kyrrsetan á Bessastöðum honum æskilegt næði til að yrkja bæði mörg og fjölbreytileg söguljóð. Væntanlega hefur hann getað höfðað til áhugamanna um rímnakveðskap vegna skylds efnis að nokkru. Þannig átti hann, þótt seint væri, mikinn þátt í því að ýta rímunum til hliðar. Reyndar höfðu þeir þremmenningarnir verið sammála um þetta, en það var Grímur einn sem átti til þessa tíma og tækifæri svo að um

munaði, þó að bæði sögulgjóð Jónasar hafi öðlast traustari sess. En Bjarni Thorarensen, frumkvöðullinn, lengst af önnum kafinn embættismaður, átti þess lítinn annan kost en velja yrkisefnin úr fortíðinni þannig að þau vísuðu áheyrendum og lesendum leið til framtíðar með nokkrum hætti.

HEIMILDIR

- Aðalgeir Kristjánsson (útg.). 1983. Þrjú bréf Gríms Thomsens til Gríms Jónssonar amtmanns. *Andvari*:65–69.
- Albeck, Gustav. 1971. Romantik (1800–1820). *Dansk Litteratur Historie* 2:11–243. Politikens Forlag, København.
- Alþingisbækur Íslands* 7. (1663–1683). 1944–1948. Sögufélagið, Reykjavík.
- . 9. (1697–1710). 1957–1964. Sögufélagið, Reykjavík.
- Andrés Björnsson. 1946a. Um Hemings flokk Áslákssonar eftir Grím Thomsen. *Skírnir* 130:57–79.
- . (útg.). 1946b. Grímur Thomsen. *Ljóðmæli*. Inngangur:vii–xxxii. Íslensk úrvallrit. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Arnheiður Sigurðardóttir. 1962. Um kvæði Gríms Thomsen, Halldór Snorrason. *Eimreiðin*:249–266.
- Bausinger, Hermann. 1968. *Formen der „Volks poesie“*. E. Schmidt, Berlin.
- Bate, Jonathan. 1989. Shakespeare and Original Genius. *Genius. The History of an Idea*:76–97. Ed. Penelope Murray. Blackwell, Oxford.
- Behler, Ernst. 1992. *Frühromantik*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Béranger, Pierre Jean de. [1859]. *Le Béranger des familles*. Paris.
- Benedikt Gröndal. 1965. *Dægradvöl*. Útg. Ingvar Stefánsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Bjarni Einarsson (útg.). 1955. Munnmælasögur 17. aldar. Inngangur. *Íslensk rit síðari alda* 6:v–clxviii. Hið íslenska fræðafélag, Reykjavík.
- Bjarni Thorarensen. 1818. Ísland. *Klausturpósturinn* 1,11:161–162.
- . 1935. *Ljóðmæli* I–II. Útg. Jón Helgason. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- . 1986. *Bréf* I–II. Útg. Jón Helgason. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Reykjavík.
- Bjarni Þorsteinsson. 1906–1909. *Íslensk þjóðlög*. Carlsbergssjóðurinn, Kaupmannahöfn.
- Björn Halldórsson. 1814. *Lexicon Islandico-Latino-Danicum*. København.
- Björn K. Þórólfsson. 1934. *Rímur fyrir 1600*. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- . (útg.). 1965. Brávallarímur eftir Árna Böðvarsson. *Rit Rímnafélagsins* 8. Reykjavík.

- Boberg, Inger M. 1966. Motif-index of Early Icelandic Literature. *BA* 27. Copenhagen.
- Brandes, Georg. 1891. *Den romantiske Skole i Tydskland. Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur forelæsninger af Georg Brandes*. Anden omarbejdede Udgave. 2. bind. Kjøbenhavn.
- Craigie, William A. (útg.). 1952. *Sýnisbók íslenzkra rímna frá upphafi rímnakveðskapar til loka níttjándu aldar* I–III. Thomas Nelson and Sons, London.
- Dagný Kristjánsdóttir. 1991. „Jónas Hallgrímssons romantiske forfatterskap.“ *Nordische Romantik. Akten der XVII. Studienkonferenz der International Association for Scandinavian Studies 7.–12. August 1988 in Zürich und Basel*:455–465. Ritstj. Oskar Bandle et al. Helbing & Lichtenhahn, Basel.
- Danmarks gamle folkeviser* I–II. 1853–1856. Udg. Svend Grundtvig. Kjøbenhavn. [Ljóspr. 1966.]
- Davíð Erlingsson. 1989. Munnmenntir og bókmenning. *Íslensk þjóðmenning* VI: 330–355. Ritstj. Frosti F. Jóhannsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Eddadigte* I–III. 1955. Útg. Jón Helgason. Munksgaard, København.
- [Eddukvæði]. 1867. *Norræn fornkvæði*. Útg. Sophus Bugge. Christiania.
- Eggert Ólafsson. 1832. *Kvæði*. Kaupmannahöfn.
- Egils saga Skalla-Grímssonar. 1933. Útg. Sigurður Nordal. *Íslensk fornrit* II. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Eichner, Hans (útg.). 1961. *Friedrich Schlegel. Geschichte der alten und neuen Literatur*. München.
- Einar Ól. Sveinsson. 1940. *Um íslenzkar þjóðsögur*. Reykjavík.
- . 1944. Jónas Hallgrímsson og Heinrich Heine. *Skírnir* 118:51–74.
- . 1946. *Folksägner om isländska häxmästare*. Bokverk, Stockholm.
- . 1956. Um kveðskap Jónasar Hallgrímssonar. *Við uppspretturarnar*:249–260. Helgafell, Reykjavík.
- . 1962. *Íslenzkar bókmenntir í fornöld* I. Almenna bókafélagið, [Reykjavík].
- Eiríkur Laxdal. 1987. *Saga Ólafs Þórhallasonar*. Álfasagan mikla. Skáldsaga frá 18. öld. Útg. Þorsteinn Antonsson og María Anna Þorsteinsdóttir. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Engel, Carlo. 1934. *Studien zum Dichterbegriff und zur poetischen Anschauung der Heidelberger Romantiker*. Würzburg.
- Fellows-Jensen, Gillian (útg.). 1962. Hemings þáttir Áslákssonar. *EA* B:3. Copenhagen.
- Finnur Jónsson (útg.). 1912. *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* I:A. København.
- Fornaldarsögur Norðurlanda* I–III. 1943–1944. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. Forni, Reykjavík.
- Fornmanna sögur* I–XI. 1825–1837. Kaupmannahöfn.
- Frank, Roberta. 1981. Snorri and the Mead of Poetry. *Speculum norroenvm. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*:155–170. Ritstj. Ursula Dronke, Guðrún P. Helgadóttir, Gerd Wolfgang Weber og Hans Bekker-Nielsen. Odense University Press, Odense.

- Frenzel, Herbert. 1962. *Ariost und die romantische Dichtung*. Köln, Graz.
- Frenzel, Elisabeth. 1983. *Stoffe der Weltliteratur*. Kröner, Stuttgart.
- Furst, Lilian R. 1969. *Romanticism in Perspective*. Macmillan, New York.
- Gollancz, Israel. 1898. *Hamlet in Iceland*. David Nutt, London.
- Grimm, Jacob & Wilhelm. 1985. *Schriften und Reden*. Útg. Ludwig Denecke. Reclam, Stuttgart.
- Grímur Thomsen. 1843. *Om den nyfranske Poesi*. Et Forsøg til Besvarelse af Universitetets æsthetiske Priisspørgsmaal for 1841: „Har Smag og Sands for Poesi gjort Frem- eller Tilbagekridt i Frankrig i de sidste Tider og hvilken er Aarsagen?“ København.
- . 1845a. *Om Lord Byron*. Kjöbenhavn.
- . 1845b. Bjarni Thorarensen. En skisse af Grímur Thomsen. *Gæa æsthetisk Aarbog*:186–203. Kjöbenhavn.
- . 1845c. Álit um ritgjörðir. Ritdómur um Ágrip af merkisatburðum mannkynssögunnar, útlagt, aukið og kostað af Páli Melsted, cand.phil. Viðeyjar Klaustri 1844. *Ný félagsrit* 5:92–120.
- . 1880. Árajöfnuður milli áranna 1655, 1760, 1855 og 1875 eins og þau reyndust hér á landi. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 1:228–253.
- . 1882. Atla þáttur Húnakonungs. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 3:31–79.
- . 1884. Þjóðreks þáttur Pétmarssonar / Didrichs saga af Bern /. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 5:181–192.
- . 1887. Orustan við Waterloo. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 8:266–284.
- . 1934. *Ljóðmæli I–II*. Reykjavík.
- Guðbjörg Jónsdóttir. [1943.] *Gamlar glæður*. Þættir úr daglegu lífi á Ströndum á síðari hluta 19. aldar. Útg. Helgi Hjörvar. Ísafold, Reykjavík.
- Guðrún Ingólfssdóttir. 1994. Seint mun fyllast Són og Boðn. Um skáldskap Páls Vídalíns. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*:64–69. Orðmennt og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, Reykjavík.
- Gunnlaugur Oddsson. 1819. *Ordabok, sem inniheldr flest fágíæt, framandi og vand-skilinn ord, er verda fyrir i dónskum bókum*. Kaupmannahöfn.
- Halldór Laxness (útg.). 1957. *Jónas Hallgrímsson*. Kvæði og sögur. Heimskringla, Reykjavík.
- Hallfreður Örn Eiríksson. 1982. Sagnir og þjóðkvæði í skáldskap Gríms Thomsens. *Gripla* 5:162–182.
- . 1994. Hugmyndir íslenskra höfunda á 19. öld um þjóðarbókmenntir. *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*:327–354. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Hannes Pétursson. 1979. *Kvæðafylgslni*. Um skáldskap eftir Jónas Hallgrímsson. Íðunn, Reykjavík.
- Hauksbók*. 1892–96. [Útg. Finnur Jónsson og Eiríkur Jónsson]. Kjöbenhavn.
- Helgi Þorláksson. 1969. Ossian, Jónas og Grímur. *Mímir* 8:22–32.

- Henriksen, Aage, Erik A. Nielsen og Knud Wentzel. 1975. *Ideologihistorie. Organismetænkningen i dansk litteratur 1770–1870 I*. Fremad, Kaupmannahöfn.
- Heinrich, Gerda (útg.). 1984. *Athenäum. Eine Auswahl*. Reclam, Leipzig.
- Hermann Pálsson (útg.). 1952. *Ambáles rímur eftir Pál Bjarnason. Rit Rímnafélagsins 5*. Reykjavík.
- Herder, J.G. 1778–1779. *Volkslieder I–II*. Leipzig.
- Hoffmeister, Gerhart. 1990. *Deutsche und europäische Romantik*. (2. Aufl.). Metzler, Stuttgart.
- Holman, C. Hugh. [1972.] *A Handbook to Literature*. Odyssey Press, Indianapolis.
- Jakob Benediktsson. 1983. Þjóðskáld. *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*:310. Rittstj. Jakob Benediktsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Jordanes. 1961. *Romana et Getica. Monumenta Germ. AA V*, 1. Útg. Theodorus Mommsen. Weidmann, Berlin.
- Jóhann Sveinsson (útg.). 1947. *Eg skal kveða við þig vel*. Helgafell, Reykjavík.
- Jón Árnason (útg.). 1862–1864. *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri I–II*. Leipzig.
- Jón Árnason. 1954. *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri I–II*. Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Jón Samsonarson. 1989. *Hakabragur. Véfréttir sagðar Vésteini Ólasyni*:57–62. Reykjavík.
- Jón Þorkelsson. 1934. *Grímur Thomsen. Ljóðmæli I*. Inngangur:xi–xlviii. Reykjavík.
- Jónas Hallgrímsson. 1837. Um rímur af Tistrani og Indíönu orktar af Sigurði Breiðfjörð. *Fjölnir* 3:18–29.
- . 1883. *Ljóðmæli og önnur rit*. Útg. Hannes Hafstein. Kaupmannahöfn.
- . 1989. *Ritverk I–IV*. Útg. Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson. Svart á hvítu, Reykjavík.
- [Jónas Hallgrímsson og Konráð Gíslason]. 1835. Frá Hæni. *Fjölnir* 1:140–144.
- Konráð Gíslason. 1984. *Bréf Konráðs Gíslasonar*. Útg. Aðalgeir Kristjánsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Knecht, Robert. 1991. *Richelieu*. Longman, London.
- Kreutzer, Gert. 1974. *Die Dichtungslehre der Skalden. Poetologische Terminologie und Autorenkommentare als Grundlagen einer Gattungspoetik*. Scriptor, Kronberg.
- Martini, Fritz. [1968.] *Deutsche Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. [15. Aufl.] Kröner, Stuttgart.
- Matthías Johannessen. 1958. *Njála í íslenskum skáldskap. Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta*. Annar flokkur II, 1. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Maurer, Konrad. 1860. *Isländische Volkssagen der Gegenwart*. Leipzig.
- Mayer, Hans (útg.). 1962. Johann Wolfgang Goethe: Zum Schäkespears Tag. *Meisterwerke deutscher Literaturkritik. Aufklärung, Klassik, Romantik*:387–391. Goverts, Stuttgart.
- Murray, Penelope. 1989. Poetic Genius and its Classical Origins. *Genius. The History of an Idea*:9–31. Útg. Penelope Murray. Blackwell, Oxford.

- Nanna Ólafsdóttir. 1961. *Baldvin Einarsson og þjóðmálastarf hans*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Oddur Einarsson. 1971. *Íslandslýsing*. Þýð. Sveinn Pálsson. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Pascal, Roy. 1937. *Shakespeare in Germany 1740–1815*. Berkeley.
- Paul, Hermann. 1891. *Grundriss der germanischen Philologie*. Strassburg.
- Páll Eggert Ólason. 1926. *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* IV. Reykjavík.
- Poestion, J. C. 1897. *Isländische Dichter der Neuzeit*. Leipzig.
- Reeves, Nigel. 1994. *Heinrich Heine. Poetry and Politics*. Libris, London.
- Richard Beck. 1937. Grímur Thomsen og Byron. *Skírnir* 111:129–143.
- Schlauch, Margaret. 1934. *Romance in Iceland*. London.
- Schlegel, August Wilhelm. 1966. *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* I–II. Útg. Edgar Lohner. Kohlhammer, Stuttgart.
- Schlegel, Friedrich. 1815. *Geschichte der alten und neuen Literatur*. Wien.
- Sigurður Breiðfjörð. 1835. *Rímur af Núma kóngi Pompilssyni*. Videyar Klaustri.
- Sigurður Nordal. 1969. Grímur Thomsen. Erindi flutt í Reykjavík 15. maí 1920. *Grímur Thomsen*. Ljóðmæli: 11–50. Mál og menning, Reykjavík.
- Sigurður Nordal. 1944. Svo kvað Konráð. *Skírnir* 118:37–50.
- Sigurður Nordal (útg.). 1961. *Hirðskáld Jóns Sigurðssonar*. Almenna bókafélagið, [Reykjavík].
- Sigurður Nordal. 1996. *Samhengi og samtíð* I–III. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Snorri Sturluson. 1924. *Edda Snorra Sturlusonar*. Codex Wormianus. AM 242, fol. [Útg. Finnur Jónsson.] Gyldendal, København.
- . 1931. *Edda Snorra Sturlusonar*. Útg. Finnur Jónsson. København.
- . 1991. *Edda. Háttatal*. Útg. Anthony Faulkes. Oxford University Press, Oxford.
- de Staël-Holstein, Anne Louise Germaine Necker. [1866]. *De l'Allemagne*. Paris.
- . 1959. *De la littérature*. Ed. P. Tieghem. Droz, Paris.
- Steblin-Kamenskij, M. I. 1982. *Myth. The Icelandic Sagas & Eddas*. Critical introduction by Edmund Leach. Epilogue by Anatoly Liberman. Transl. Mary P. Coote with the assistance of Frederic Amory. Karoma, Ann Arbor.
- Stefán Ólafsson. 1886. *Kvæði* II. Útg. Jón Þorkelsson. Kaupmannahöfn.
- Stephan G. Stephansson. 1953–1958. *Andvökur* I–IV. Útg. Þorkell Jóhannesson. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Stoll, H.W. 1871. *Kennslubók í goðafræði Grikkja og Rómverja*. Þýð. Steingrímur Thorsteinson. Kaupmannahöfn.
- Strauß, Manfred. 1986. La Gierusalemme liberata ... *Kindlers Literatur Lexikon* 5:3939–3941. Beck, München.
- Sveinbjörn Beinteinsson (útg.). 1961. *Sigurður Breiðfjörð*. Tístransrímur. Ísafold, Reykjavík.

- Sveinbjörn Egilsson. 1856. *Ljóðmæli*. Útg. Th. Johnsen [et al.]. Reykjavík.
- Sveinn Yngvi Egilsson. 1992. Eddur og íslensk rómantík. Nokkur orð um óðfræði Jónasar Hallgrímssonar. *Snorrastefna*:255–269. Ritstjóri Úlfar Bragason. Reykjavík.
- Sveriges medeltida ballader* I. 1983. Útg. Sven-Bertil Jansson og Bengt R. Jonsson. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Sverrir Kristjánsson. 1970. Ástvinir guðanna deyja ungir. Frá Tómasi Sæmundssyni og félögum hans. *Með vorskipum*:145–187. Íslenzkir örlagaþættir eftir Sverri Kristjánsson og Tómas Guðmundsson. Forni, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- . 1996. Nýsköpun eða endurtekning? Íslensk skáldmennt og Snorra Edda fram til 1609. *Guðamjöður og arnarleir*:1–64. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Thalheim, Hans-Günther (útg.). 1966. *Des Knaben Wunderhorn*. 1805–1808. Alte deutsche Lieder 1–3. Gesammelt von Ludwig Achim von Arnim und Clemens Brentano. Rütten & Loening, Berlin.
- [Tómas Sæmundsson.] 1835. [Athugasemdir neðanmáls við] Athugasemdir um Íslendfnga, eínkum í trúarefnum, eptir Loðvík Kristján Müller. *Fjölnir* 1:32–47.
- . 1838. *Fjölnir*. *Fjölnir* 4:3–19.
- Úr brjefi af Austfjörðum. 1836. *Fjölnir* 2:38–48.
- Vilhjálmur Þ. Gíslason. 1980. *Jónas Hallgrímsson og Fjölnir*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Wellek, René. 1975–1977. *A History of Modern Criticism: 1750–1950* 2. Yale University Press, New Haven.
- Þorleifur Halldórsson. 1988. *Mendacii encomium. Lof lyginnar*. Með inngangi eftir Halldór Hermannsson í þýðingu Þorsteins Antonssonar. Hið íslenska bókmennta-félag, Reykjavík.
- Þorleifur Hauksson (útg.). 1976. *Bjarni Thorarensen. Ljóðmæli*. Úrval. Rannsóknastofnun í bókmenntafræði við Háskóla Íslands. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Þorleifur Guðmundsson Repp. 1824. *Bör et Digt oversættes i samme Versart, hvori det er skrevet?* En Undersøgelse henhørende til Metriken og den empiriske Sprogphilosophie ... Kjøbenhavn.
- Þórunn Valdimarsdóttir. 1990. Um gagnkvæma ást manna og meyjar (fjallkonunnar). *Yrkja*. Afmælisrit til Vigdísar Finnbogadóttur 15. apríl 1990:288–294. Íðunn, Reykjavík.
- Pröstur Helgason. 1995. Tilurð höfundarins. *Skírnir* 169:279–308.

SUMMARY

The poets Bjarni Thorarensen (1786–1841), Jónas Hallgrímsson (1807–1845) and Grímur Thomsen (1820–1896) were pioneering figures in Icelandic romantic literature, employing verse rather than prose as a way of reaching a wider audience in the community. Their origins were very different and the three men had little in common except their irregular but lifelong commitment to poetry, and their belief in the power of original verse in the nation's life. This article examines the nature and form of their poetry in the light of both medieval and modern Icelandic poetic tradition, and in the context of the poets' knowledge of works by major foreign poets. The article discusses romantic theories about poetic geniuses and the nature of genius itself, about historicism and — in connection with Icelandic folk belief — about the organic connection between man and universe.

*Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
he@rhi.hi.is*